

ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८

email : pnvm1848@gmail.com

www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव : जगांतील मौजा

लेखक : ना. म. पटवर्धन

प्रकाशक : विद्याधर हरि दामले, पुणे

प्रकाशन वर्ष : १९३१

मूळ ग्रंथ प्रत : शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर

अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प

अंकेक्षण रूपांतर - २०२१

जगांतील मौजा

900

Pat

900

Pat

7383

अतिशय मोठी यडर्गी (पृष्ठ: १०)

श्री. म. व. व. का. वीरवार,

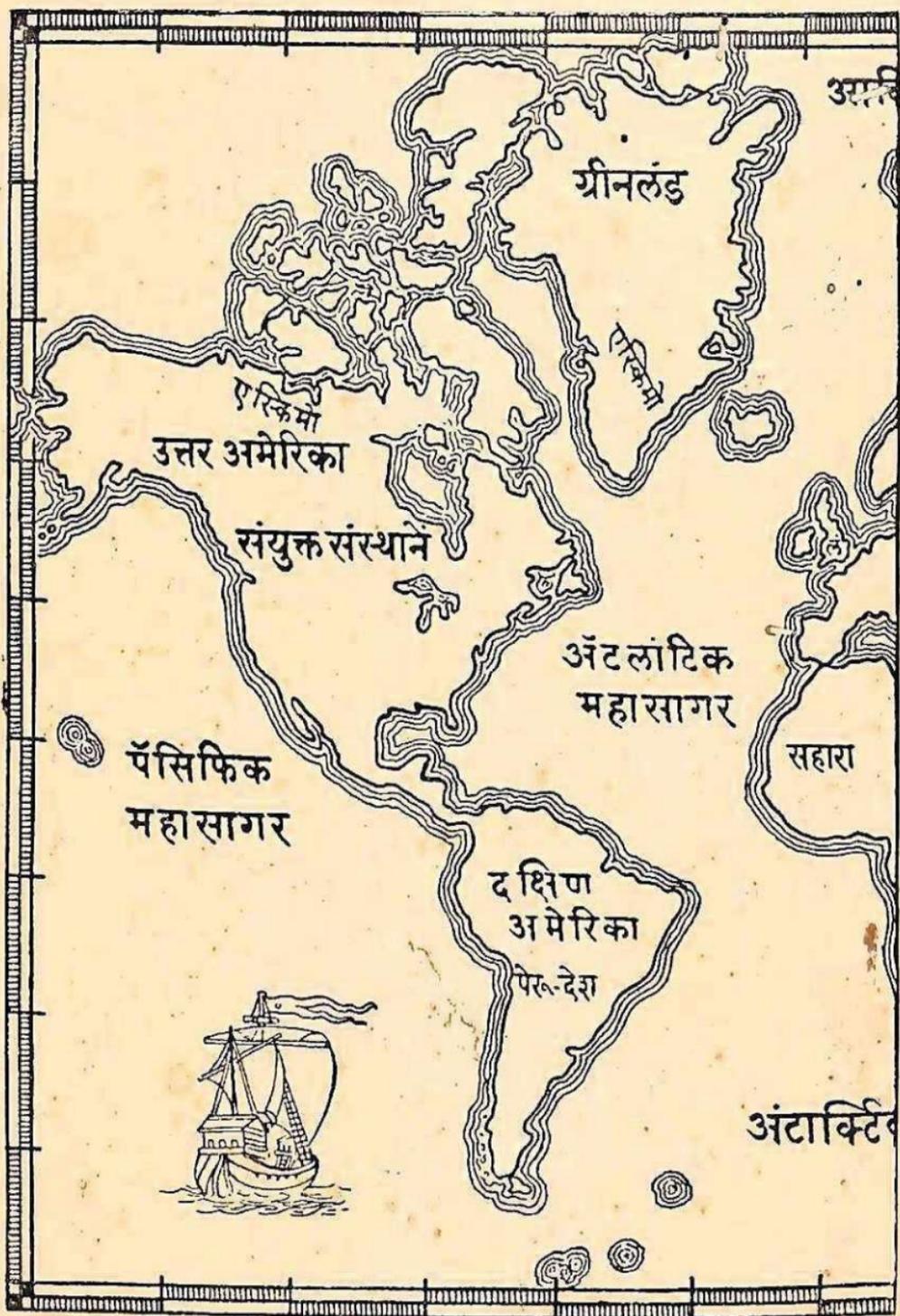
ग्रंथ सभई

D.V.POTDAR LIBRARY
S P COLLEGE

D00966

लेखक:—ना. म. पटवर्धन

उत्तर

ग्रीनलंड

एशिया

एशिया

उत्तर अमेरिका

संयुक्त संस्थान

अंटलांटिक
महासागर

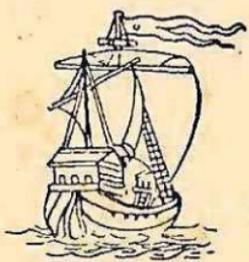
सहारा

पैसिफिक
महासागर

दक्षिण
अमेरिका

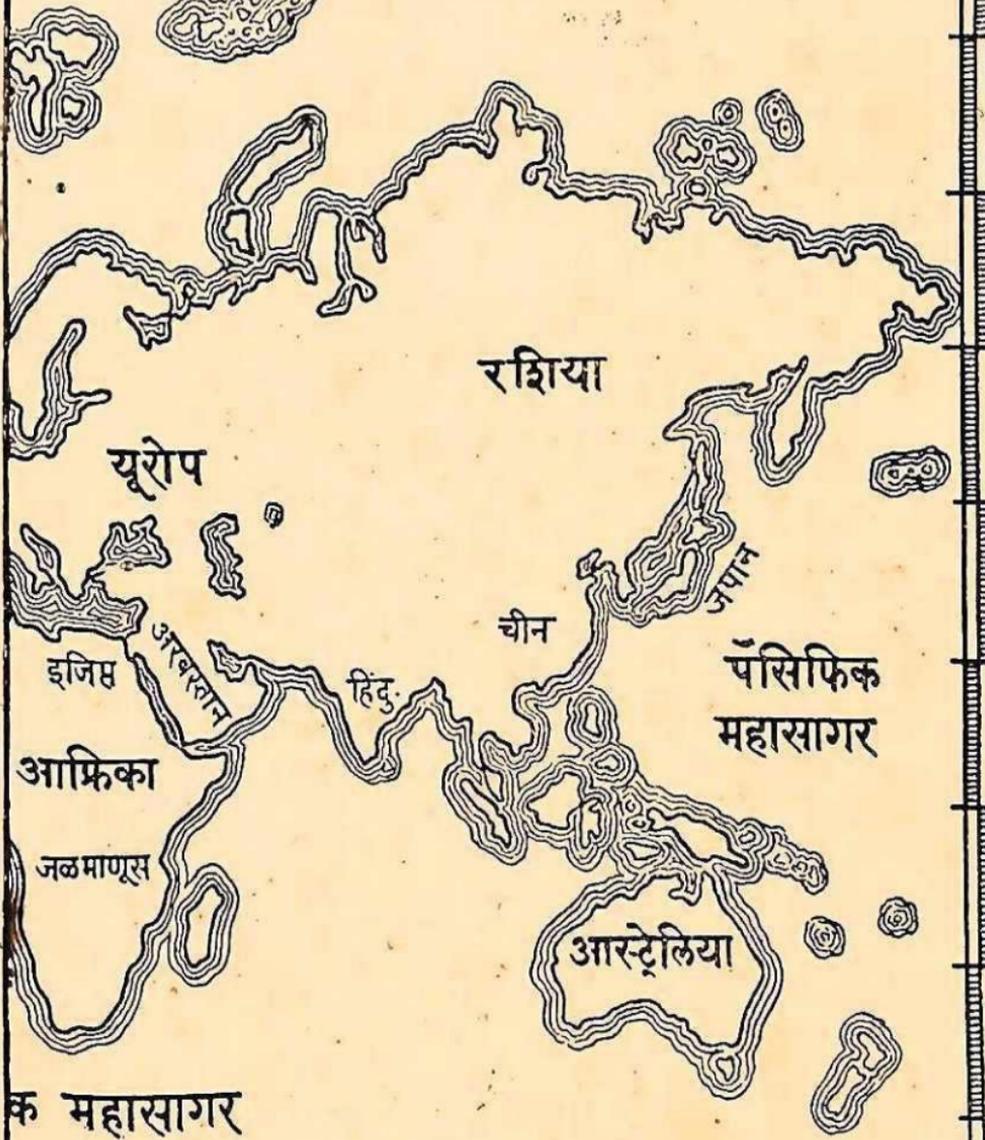
पेरू-देश

अंटार्क्टिक

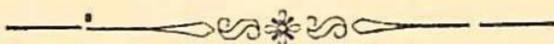
दिक

महासागर

जगाचा नकाशा

जगांतील मौजा

लेखक

ना. म. पटवर्धन,

एम्. ए., एल्. टी.

मुख्याध्यापक, अध्यापिकाशाला, हिंगणें.

१९३१

किंमत ६ भाग्ये.

प्रकाशक:- विद्याधर हरि दामले,
प्रोप्रायटर, नवीन किताबखाना,
बुधवार चौक, पुणे २.

[पुनर्मुद्रणासंबंधी सर्व हक्क लेखकांना आपणाकडे ठेविले आहेत.]

म।६६९०

मुद्रक:- श्रीपाद रघुनाथ राजगुरु,
राजगुरु आणि कंपनीज प्रेस,
५१३ शनिवार पेठ, पुणे २.

प्रस्तावादाखल--

माझे एक मित्र म्हणत असतात की, कोणत्याही विषयाचें मनोरंजकत्व मारावयाचें असल्यास तो शाळेच्या अभ्यासक्रमांत घालावा ! या विधानांत थट्टेच्या अतिशयोक्तीपेक्षां सत्यतेचा कठोरपणाच अधिक आहे. प्रत्यक्ष वस्तुस्थिति पाहिली म्हणजे ही गोष्ट नीट कळून येईल. इतिहास विषयच ध्या. अस्सल बरवरी, शकावल्या, सनदा, नार्णी, ताम्रपट इत्यादि जिवंत साधनांनीं भूतकाळच्या भुयारांतील संपत्ति संशोधून काढण्यांत जर अपूर्व आनंद वाटतो, तर क्षुद्र व्यक्तींच्या नांवांनीं, सनांच्या आंकड्यांनीं, तहाच्या कायदेबाज कलमांनीं, भिकार नकाशांनीं व चित्रांनीं गिचमडलेला ' शालोपयोगी इतिहास ' म्हणजे एक शाळा सोडल्याशिवाय कधीही न टळणारी आपत्ति आहे असें वाटतें. सृष्टिनिरीक्षणासारखा जगांत दुसरा कोणता आनंददायक व्यापार असूं शकेल ! एखाद्या सुंदर द्रागेंतून फिरतांना तेथील रंगीविरंगी सुंगधी. फुलें, हिरव्या पिवळ्या पालवीनें तरवरलेलीं झाडें व स्वच्छंद गात उडणारीं पांखरें पाहून कोणाचें हृदय नाचूं लागणार नाही ? तथापि, शाळेच्या चार भितींच्या आड होत असलेल्या ' सृष्टिनिरीक्षणां 'त आपण एकाद्या बागेंत नसून फुलाफळांच्या व पांखरांच्या इक्षिपतळांत आहोंत असें मुलांना वाटल्याशिवाय रहात नाही. मोहक सुगंधाऐवजीं आयडोफार्मची घाणच डोक्यांत शिरून शिसारी यभवयाची. गायनानें विषारी साप देखील डोळें लागतात, यापेक्षां गायनाचें सामर्थ्य पटविण्यास अधिक पुरावा नको. पण शाळेंत गायनमास्तरांच्या देखरेखीखालीं ' सरगम 'च्या ज्या उठवशा मुलांना प्रत्यही घालावयास लागतात त्यामुळें खवळून त्यांच्यापैकीं कांहींनीं गायनाचा सापाप्रमाणें जन्मभर डाव धरल्यास आश्चर्य करण्याचें कारण नाही.

भूगोल या विषयाची हीच दशा झाली आहे. शाळेंत शिकविण्याचा एक विषय या दृष्टीनें भूगोलाकडे पाहिलें म्हणजे त्याच्यासारखा कंटाळवाणा व निरुपयोगी असा दुसरा विषय आढळणार नाही. पण व्यावहारिक उपयुक्ततेच्या दृष्टीनें तो किती मनोरंजक व आवश्यक आहे हें निराळें सांगावयास नको. भूगोल या विषयाचा उगमच प्रवासाचे

पोर्ती झालेला आहे. एवढेंच नव्हे तर भूगोल म्हणजे ज्या दरिद्री व दुर्दैवी प्राण्यांना प्रत्यक्ष डोळ्यांनी हा अद्भुत भू-गोल पाहण्याची संधि मिळत नाही त्यांच्या दृष्टीने काल्पनिक प्रवासच आहे असें एक ग्रंथकार म्हणतो. भूगोल हा पुस्तकांतून शिकावयाचा नसून प्रवासातून शिकावयाला पाहिजे. डोक्यापेक्षा पायाच्याच श्रमाचें साफल्य या विषयामध्ये अधिक. तथापि, आजकाल आमच्या शाळेमध्ये भूगोल ज्या पद्धतीने शिकविला जातो त्यामुळे पृथ्वीतलावरचा प्रवास घडण्याऐवजी दुसऱ्या कोणत्यातरी लोकांचा प्रवास मुलांना घडत असल्यास नवल नाही. हिमालय पहाड्यास गेलेला प्रवासी त्या पर्वताची वर्फाच्छादित गगनचुंबी शिखरे, तेथील विस्तीर्ण वनराजी व अनेक सौंदर्यस्थळे पाहून तल्लीन होऊन जातो, तर आमच्या भूगोलाच्या विद्यार्थ्याला २९०० २फूट उंचीपेक्षा त्या पर्वताचे बाबतीत अधिक कांहीं महत्त्वाची गोष्ट असू शकेल याची कल्पना नसते. गंगास्नानास जाणारा भाविक यात्रेकरू गंगेचे विस्तीर्ण जलसंपन्न पात्र पाहून, तिच्या कांठचा धनधान्यसमृद्ध प्रदेश अवलोकून थक्क होऊन जातो, तर नकाशांतल्या गंगानदीदर्शक रेघेवरून बोट फिरवतांना गंगोत्रीच्या पोर्ती जन्म घेऊन बंगालच्या उपसागरांत उडी टाकण्यापलीकडे गंगेच्या हातून कांहीं लक्षांत ठेवण्यासारखी कामगिरी झाली किंवा नाही याबद्दल आमचा छोटा विद्यार्थी बेफिकीर असतो. शालेय भूगोलाचें पुस्तक घेऊन प्रवासाला निघण्याचें कोणीतरी धाडस केलें असेल काय ? जर कदाचित् एकाद्या विद्यार्थ्यानें ही गोष्ट करावयाचें मनांत आणलें तर आठ दिवसांचे आंतच 'मुलगा हरवला, दहा रुपये बक्षीस' अशी जाहिरात वर्तमानपत्रांत देण्याची पाळी त्याच्या पालकांवर आल्याखेरजि रहाणार नाही. एवंच, भूगोल हा विषय जोंपयेंत प्रवासाच्या दृष्टीने शिकविला जात नाही, किंवा त्या विषयावरील पुस्तकें तशा हेतूनें लिहिलीं जात नाहीत तोंपयेंत तो कधींही मनोरंजक वाटणार नाही.

दुसऱ्या एका बाजूनें हीच गोष्ट पटवितां येण्यासारखी आहे. प्रसिद्ध शिक्षणशास्त्रज्ञ सर पर्सी नन् हे नेहमीं म्हणत असतात कीं, एखाद्या विषयाचें अध्यापन मनोरंजक करावयाचें असल्यास तो विषय ज्या अवस्थामधून

उत्क्रांत झाला असेल त्या अवस्थांच्या अनुक्रमानें शिकविला पाहिजे. सामान्यतः प्रत्येक विषय कौतूहल, उपयुक्तता व शास्त्रीयता या तीन स्थित्तींमधून जातो. उदाहरणार्थ, लेखनशास्त्राचा जर आपण विचार केला, तर आपणांस असें आढळेल कीं, मनांतला मतलब कांहीं तरी चित्रमय आकृतीच्या द्वारें व्यक्त करतां येतो, या आनंददायक शोधांतून लेखनाचा आरंभ झाला असावा. इजिप्त, चीन व जपान या देशांतील 'चित्रलिपी' पाहिल्या म्हणजे या उपपत्तीला दुजोरा मिळतो. कांहींतरी मौजेची गोष्ट किंवा गंमतीचा खेळ अशा स्वरूपांत लेखनाचा आरंभ झाला. पुढें लेखनाची उपयुक्तता कळू लागतांच त्यांतील मौजेचा व कौतूहलाचा भाग तितका कमी झाला, व त्याचा व्यवहारांत प्रत्यक्ष अवलंब होऊं लागला. या पुढची स्थिति म्हणजे नक्की लिपिसंकेत ठरविण्यांत आले व लेखनास नियमबद्धता आली. जर लेखन मनोरंजक पद्धतीनें शिकवावयाचें असेल तर तें या क्रमानुरूप शिकवावयास पाहिजे. भूगोल विषयापुरतें बघावयाचें झालें तर असें आढळून येईल कीं, भूगोल विषयाची सुरवातच मुळीं प्रवासांत झाली. स्थलांतर करण्याची प्रवृत्ति मनुष्यांत जन्मजात आहेच. निसर्गानें निर्माण केलेली ही अद्भुत सृष्टि, तिजवरील भिन्न वनस्पति व प्राणिजात पाहण्यांत मनुष्याला अपूर्व आनंद प्रतीत होऊं लागला व त्याच्या मनांत प्रवासाची अभिरुचि उत्पन्न झाली. पुढें पुढें जन्मजात प्रवृत्तीच्या समाधानासाठीं किंवा सृष्टिसौंदर्यावलोकनासाठींच केवळ न हिंडतां तो अन्न-संशोधनाच्या, वसाहतीच्या आणि व्यापाराच्या हेतूनें संचार करूं लागला. अशा तऱ्हेनें सर्व पृथ्वीचा शोध लावणें, तिजवरील हवा, पर्जन्य, उष्णता इत्यादि गोष्टी जाणणें किंवा तिजमधील कोणकोणती खनिज संपत्ति आहे तें शोधून काढणें त्याला अपरिहार्य झालें; व या सर्व ज्ञानाचा भूगोलांत अंतर्भाव होऊन त्याला शास्त्ररूप प्राप्त झालें. तेव्हां, विषयोत्क्रांतिक्रमाच्या दृष्टीनें पाहिलें तरी भूगोल शिकण्याची अगर शिकविण्याची सुरवात प्रवासी-दृष्टीनेंच करावयास हवी. आपण एखाद्या मौजेच्या प्रवासाला निघालों आहोंत असें मुलांना वाटलें पाहिजे. निघण्यापूर्वीची गडबड-धांदल-उत्साह त्यांना प्रत्यक्ष अनुभवावयास मिळाला पाहिजे. त्यांची जिज्ञासा जागृत झाली

पाहिजे. आपणांस कांहींतरी गंमत पहावयास मिळणार या अपेक्षेच्या आनं-
दानें त्यांचे डोळे नाचू लागले पाहिजेत. माझी खात्री आहे की, या
दृष्टीनें भूगोल शिकावण्यास जर सुरुवात झाली तर कांहीं काळ तरी बाकीच्या
विषयांना अज्ञातवास पत्करावा लागेल.

भूगोल हा प्रवास ही गोष्ट तर खरीच; पण हा मनुष्यप्राण्याचा प्रवास
आहे ही गोष्ट विसरतां कामा नये. नाहींतर एकादें शहर पहावयाला म्हणून
जावयाचें व तेथील लोक, त्यांची रद्दाणी, उद्योगधंदे, तेथील दर्शनिय
स्थळें वगैरे पहाण्याला विसरावयाचें; आणि त्या शहराची उंची समुद्र-
सपाटीपासून किती आहे, त्या शहराचें क्षेत्रफळ काय आहे, तेथील लोक-
संख्या किती आहे, शेजारीं दंतुर किनारा आहे की नाहीं असलीच फक्त
माहिती पोतडींत घालून परत येण्याची पाळी यावयाची !

मराठींत अशा दृष्टीनें लिहिलेली पुस्तके जवळ जवळ नाहींतच असें
म्हणावयास हरकत नाहीं. आतां कोठें उजाडूं लागलें आहे. गतवर्षांचे प्रि. ना. म.
पठवर्धन यांनीं 'आमची दिवाळी' नामक एक मनोरंजक पुस्तक प्रसिद्ध
करून या कामगिरीस सुंदर सुरवात केली आहे; व त्याच पद्धतीवर प्रस्तुत
पुस्तक लिहून ते आतां प्रसिद्ध करीत आहेत. या पुस्तकाचा वेधक मथळा
व आंतील प्रकरणांचीं नांवें वाचतांच लेखकाची भूमिका समजते. केवळ
सामुद्रधुन्या, आखातें, भूशिरें दाखवावयास तो आपणांस नेत नसून
जगांतील कांहींतरी मौजेच्या गोष्टी पहावयास तो नेत आहे असें
आपणांस कळून येतें व त्याच्याबरोबर जावेसें वाटतें. या प्रवासाचा मार्ग
जगांतील बहुतेक सर्व महत्त्वाच्या देशांतून आंखलेला आहे. प्रत्येक देशांतील
काहीं निसर्गनिर्मित अगर मनुष्यकृत वैशिष्ट्य निवडून तें लेखकानें प्रामु-
ख्यानें पुढें मांडलें असल्यानें हें सर्व भटकणें हेतुपूर्वक चाललें आहे असें
वाटतें, व त्यामुळें प्रवासाचा उत्साह अधिक वाढतो. स्थलदर्शनाबरोबर मधून
मधून इतर पुष्कळच आनुषंगिक उपयुक्त माहिती सांगण्याचा प्रयत्न केला
असल्यामुळें डोळ्याबरोबर डोक्याचेंही समाधान होण्याची सोय झालेली
आहे. ही सर्व पृथ्वीप्रदक्षिणा पुरी करून आल्यानंतर मुलांच्या डोळ्यापुढें
जगाच्या भूगोलाचा संपूर्ण व अखंड आराखडा उभा राहिल्याशिवाय

रहाणार नार्ही. याच आराखड्यांत पुढें विशिष्ट माहितीचा तपशील भरत गेल्यास मुलांना भूगोलाचें खरें मनोरंजक स्वरूप कळून येईल. प्रवासाचा वाटाड्या मिष्टास बोलणारा व विनोदी असला म्हणजे मौजेत आणखी मौज. प्रि. पटवर्धन यांच्या लिखाणांत हा गुण तर प्रामुख्याने आढळून येतो.

भूगोलाचा अभ्यासक्रम आमूलाग्र बदलण्यासंबंधी हल्लीं खटपट चालू आहे. नुकल्याच पुणे येथें भरलेल्या भूगोल परिषदेपुढें नवीन पद्धतीनें तयार केलेला भूगोलाचा अभ्यासक्रम मांडण्यांत आला होता. हा अभ्यासक्रम मंजूर झाल्यास प्रस्तुतच्या पुस्तकासारखी नवीन दृष्टीची द्योतक व शिक्षण-शास्त्रांतलं नियमांस धरून अशी पुस्तके लिहिणें जरूर होईल. वारा कोणत्या दिशेनें वहातो आहे हें आधींच ओळखून प्रि. पटवर्धन यांनीं या कामगिरीस आधींपासूनच सुरुवात करण्याची सावधगिरी बाळगिली याबद्दल त्यांचें अभि-नंदन करावयास हवें. यापुढचीं पुस्तकेंहि लिहिण्याचें काम त्यांनीं लौकर हातीं घ्यावें हें इतरांनीं सांगण्याची जरी ते वाट पहाणार नार्हीत, तरी त्यांना तसें सांगितल्याशिवाय रहावत नार्ही.

पुणे, }
७ जुलै १९३१.

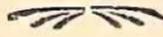
प्रल्हाद केशव अत्रे
बी.ए., बी.टी., टी.डी. (लंडन)

आरंभीचे चार शब्द.

सदरहु पुस्तक लिहिण्यांत माझा काय उद्देश आहे हे माझे मित्र कॅ.ए.सो. च्या हायस्कूलचे हेडमास्तर रा. प्र. के. अत्रे यांनी आपल्या 'प्रस्तावादाखल'- मध्ये स्पष्टपणे सांगितलेच आहे. करितां त्याची फारशी पुनरुक्ति करित नाहीं. परसांतल्या विहिरींत व गांवच्या गंगेत बोहतां येऊं लागल्यावरच बंदरच्या दर्यांत पोहावयाचें असतें. परंतु दर्या अगदींच जवळ असेल तर त्यांतही अधून मधून पोहून त्याची तोंडओळख करून घेणें जरूरीचें आहे. तसेंच स्वतःचें गांव, तालुका, जिल्हा, इलाखा, देश, खंड व पृथ्वी अशा क्रमानेंच भूगोल शिकविणें योग्य असलें तरी हल्लीं दळणवळणाचीं साधनें इतकीं सुलभ झालीं आहेत, कीं आपला सर्व व्यवहार आतां पूर्वीप्रमाणें केवळ स्थानिक स्वरूपाचा राहिला नसून त्यांत हरघडी पृथ्वीवरील इतर देशांचाहि संबंध येऊं लागला आहे. मॅचेस्टरचें 'मांजरपाट' कापड, ऑस्ट्रेलियाचा गहू, जपानचा तांदूळ, अमेरिकेंतील तेल, स्विड्झरलंडचीं घडयाळें, नॉर्वेचा कागद, जर्मनीच्या चाक्रू काच्या, चीनचीं भांडीं अशा अनेक गोष्टींच्या निमित्तानें आपला इतर देशांशीं संबंध येऊन इतर रीतींनींहि आपण बाहेरच्या जगाच्या जास्त जास्तच जवळ येऊं लागलों आहों. या देशांचीं नुसतीं नांवे तरी लहान मुलांच्या कानावरून गेलीं असावीं, ते देश आपल्या देशाचे कोणत्या दिशेला व किती अंतरावर आहेत याची सामान्य कल्पना तरी त्यांना यावी, व लहानपणापासूनच त्यांची दृष्टि व्यापक व्हावी असा एक हेतु भूगोल शिकविण्याच्या नवीन पद्धतीचा आहे. हा हेतु थोड्या फार अंशानें साध्य व्हावा, येवढाच उद्देश मनांत धरून या 'मौजा' लिहिल्या आहेत. सेकंडरी टीचर्स ट्रेनिंग कॉलेजचे प्रिन्सिपल् श्री. कार यांना सदर 'मौजांची' मूळ कल्पना व या कल्पनेनुसार लिहिलेल्या पुस्तकांतील वाचून दाखविलेला कांहीं भाग इतका आवडला कीं त्यामुळें या 'मौजा' पुस्तकरूपानें छापण्यास उत्तेजन मिळालें. या उत्तेजनांतच प्रस्तावनाकार प्र. के. अत्रे, धुळें ट्रेनिंग कॉलेजचे प्रिन्सिपल् रा. कारखानीस व पुणें येथील

ट्रे. कॉ. फॉर मेन् मधील भूगोलविषयाचे शिक्षक रा. नेने यांच्याहि उत्तेजनाची भर पडून पुस्तक छापण्याचें मनांत आणलें. परंतु अद्याप 'आमची दिवाळी' ही गोष्ट छापतांना जाहलेल्या पैशाच्या होळीची धग कांहीं कमी जाहली नव्हती, आणि म्हणून मनचे मांडे मनांतच खावे लागतात कीं काय अशी भीति पडली होती. परंतु प्रिन्सिपल् कारखानीस यांनीं आपल्या अकारण प्रेमाचा फायदा घेऊं देऊन तीहि अडचण नाहीशी केली, व अशा प्रकारें थोड्याच अवधींत 'आमच्या दिवाळीचें' हें दुसरें भावंड जन्माला येऊं शकलें. थोरल्या बहिणीप्रमाणें याही भावंडाचें आर्थिक पवितोषिकाच्या दृष्टीनें जरी नाही तरी तशांच्या परितोषाच्या दृष्टीनें कौतुक केलें जाईल अशी आशा करणें त्यांच्या जनकाला तरी स्वाभाविक व क्षम्य आहे. नवीन किताबखाना, पुणे, या संस्थेचे मालक रा. दामले व माझे सहकारी मित्र रा. मोने यांनीं हें पुस्तक छापण्याचे व तपासण्याचे कामीं फारच मदत केली याबद्दल इतरांप्रमाणें मी त्यांचाहि आभारी आहे.

अनुक्रमणिका

	विषय	पृष्ठ
मौज १	ली दऱ्याखोऱ्यांतील दौलत	१
,, २	री वाळवंटांतील जहाज	६
,, ३	री अतिशय मोठी थडगी	१०
,, ४	थी जळमाणूस	१६
,, ५	वी भुयारांतील आगगाडी.	२०
,, ६	वी पन्नास मजली इमारत	२५
,, ७	वी तेलाच्या विहिरी	२९
,, ८	वी पावसाचें झाड	३४
,, ९	वी चर्फांचीं घरे	३८
,, १०	वी माणसांच्या गाड्या	४२
,, ११	वी एक अजस्र भित	४७
,, १२	वी तीन पायांचा प्राणी	५३
,, १३	वी पृथ्वीची लूट	६०
,, १४	वी समुद्रमंथन	६५
,, १५	वी आकाशांतील जहाज शेवट	७२ ७५

जगांतील मौजा.

मौज १ ली

दयाखोऱ्यांतील दौलत.

मुलांनो, तुम्ही कधीं मुंबईला गेलां असाल. जातांना खंडाळ्याच्या घाटांतील बोगद्यांतून तुमची गाडी जात असतांना 'कशासाठीं पोटासाठीं; खंडाळ्याच्या घाटासाठीं' हें तिचें तालासुरावरचें गाणें ऐकावें, का बोगद्यांची मजा पहावी असें तुम्हांला होऊन गेलें असेल. केवढाळे उंच डोंगर ते ! त्यांवरून आगगाडी न्यावयाची असती तर किती कठीण गेलें असतें ! परंतु इंजिनिअर लोकांनीं सुरंगाची दारू, नवीन तऱ्हेवर तयार केलेलीं हत्यारें, यंत्रें, इत्यादिकांच्या योगानें ते डोंगर मारे आरपार पोखरून काढून आगगाडीला इकडून तिकडे जाण्याइतकी रुंद वाट करून दिली आहे. हे डोंगर पोखरण्यास कितीतरी माणसें लागलीं, व तीं कितीतरी दिवस काम करीत होतीं ! हे बोगदे पाहून आपणांस साहेबलोकांच्या ज्ञानाचें मोठें कौतुक वाटतें. पण या बोगद्यापेक्षां जास्त कौशल्याचीं, यांच्यापेक्षां जास्त प्रचंड अशीं कामें आपल्या वाडवडिलांनीं हजारों वर्षांमागें या आपल्या देशांत करून ठेविलीं आहेत, व तीं अद्यापि आपणांस पहावयास सांपडतात. आपल्या पूर्वजांनीं मोठमोठाले डोंगर खोदून त्यांत सुंदर व भव्य इमारती व देवळें तयार केलीं आहेत.

आपण आपलीं नेहमींचीं घरे बांधतांना प्रथम एक मोकळी

जागा पाहतों, व तिच्यावर भिंती, छपरे, दारें, खिडक्या वगैरे सर्व मागाहून उभारून आपलीं निरनिराळीं दालनें, खोल्या वगैरे तयार करतो. वर सांगितलेल्या डोंगरांतील इमारती अशा रीतीनें बांधिलेल्या नाहींत. तर एक मोठा थोरला सोडस्कर डोंगर पाहून तो अशा रीतीनें पोखरावयाचा कीं, आपल्याला जितके मजले, व त्या त्या मजल्यांतून जितकीं दालनें व खोल्या पाहिजेत तितकीं सर्व आपोआप शिल्लक रहावीत. कोण हीं अकलेचीं व कष्टाचीं कामें ! त्या लोकांना तीं करावयाला वेळ तरी किती लागला असेल ! हजारों वर्षांपूर्वीहि सुरंगाच्या युक्तीचा शोध लावण्याइतके ते लोक शहाणे होते काय ? उलट सुरंगाच्या मदतीशिवायच त्यांनीं हीं कामें केवळ हत्यारांचे जोरावर केलीं असल्यास त्यांच्या शक्तीचें व चिकाटीचें तर फारच कौतुक केलें पाहिजे.

मुलांनो, अशा प्रकारें कोरून काढलेल्या घरांना किंवा देवळांना 'लेणी' म्हणतात. लेणें या शब्दाचा अर्थ दागिना असा आहे. हें नांव या इमारतींना किती चांगलें लागूं पडतें. लेण्यांच्या योगानें भोंवतालच्या दऱ्याखोऱ्यांनाचशी काय, पण संबंध हिंदुस्थानालाही एक प्रकारची शोभा प्राप्त झाली आहे ! हीं लेणीं पांडवांनीं कोरलीं असा लोकांचा समज आहे, व म्हणून त्यांस 'पांडव लेणी' म्हणण्याचा प्रवात आहे. पांडव फार शूर व हुषार होते. विशेषतः भीम तर फारच शक्तिमान् असून त्याचे अंगीं मोठमोठे डोंगरसुद्धां फोडण्याची शक्ति होती असें तुम्हीं 'बालभारतांत' वाचलें असेल. परंतु हीं लेणीं पांडवांनींच बांधलीं असल्याचें मूळ भारतांत सुद्धां कोठें लिहिलेलें नाहीं. लेण्यांतील देवळांपैकीं काहीं देवळांत शंकर, विष्णु, देवी, राम, कृष्ण वगैरे आर्यधर्मीय लोकांच्या मूर्ति आहेत, तर

काहींत बुद्धाच्या मूर्ति आहेत. यावरून तीं आर्य व बौद्ध लोकांनीं निरनिराळ्या वेळीं बांधलेलीं आहेत असें होत नाहीं काय ? मुलांनो, राम, कृष्ण, वगैरे आपल्या देवांच्या कथा तुम्हांला माहित आहेतच. हा बुद्धही रामकृष्णांप्रमाणें एक अवतारी पुरुष होऊन गेला. तो प्रथम राजा होता. परंतु गरिवांचीं दुःखें, रोगग्रस्तांचे रोग, व जगांतील निरनिराळ्या प्रकारच्या हानी व नाश पाहून त्याला राज्योपभोगाचा अगदीं तिडकारा आला, व तो एकाद्या संन्याशा-प्रमाणें राहून सर्व लोकांना शांततेनें, समाधानानें व कोणाही प्राण्याला त्रास न देतां राहण्याचा उपदेश करूं लागला. बुद्धाची शिकवणूक व राहणी लोकांना इतकी आवडली कीं, त्याला ते देव मानूं लागले, व त्याच्या शिकवणुकीला धर्माचें स्वरूप प्राप्त झालें. आज जगांत जे मुख्य धर्म आहेत त्यांत बौद्ध धर्म हा एक असून त्या धर्माचे सुमारे ३०-३२ कोट लोक जगांत आहेत.

मुलांनो, हीं लेणीं इतकीं जुनीं, भव्य व कलाकुसरीचीं बांधलेलीं आहेत कीं, हिंदुस्थानांतल्या हिंदुस्थानांत तर तीं प्रसिद्ध आहेतच, परंतु इतर देशांतील लोकही आपल्या देशांत आल्यावर हीं लेणीं पाहिल्यावांचून राहात नाहींत. डोंगरापैकीं मधलाच भाग काहीं कारणांनीं हादरून किंवा झिरपून नाहींसा झाल्यामुळें मोठ-मोठ्या खिंडी किंवा दुःखा आपोआप पडल्याचीं उदाहरणें पृथ्वीवर पुष्कळ ठिकाणीं आहेत. उदाहरणार्थ, अमेरिकेंत अशाप्रकारें आपोआपच उत्पन्न झालेली एक मोठी दरी असून तिच्यांत एक मैल लांब, पाव मैल रुंद, व तीनशें फूट उंच असें मोठें दालन असल्याचें मीं नुकतेंच वाचलें आहे. परंतु हिंदुस्थानांतील हीं लेणीं स्वाभाविकरीत्याच झालेलीं नसून तीं मनुष्यानें खोदलेलीं आहेत, हें विशेष आहे; व अशा दृष्टीनें पाहतां या लेण्यांइतकीं मोठीं,

कलाकुसरीची व चित्रविचित्र पद्धतींनीं नटविलेलीं लेणीं जगांत दुसरीकडे कोठेंहि पहावयास मिळणार नाहींत.

अशा प्रकारचीं लेणीं बंगाल, मुंबई, मद्रास इत्यादि इलाख्यांत थोडीं फार सांपडलीं आहेत. परंतु त्यांतल्यात्यांत आपल्या महाराष्ट्रांत तीं पुष्कळच आहेत, वेरूळ, अजिंठा, कालें, धारापुरी इ० ठिकाणचीं लेणीं फारच प्रसिद्ध आहेत. वेरूळ येथील मुख्य दिवाणखान्याची मागील बाजू १०० फूट असून, एकंदर दिवाणखाना २७० फूट लांब व १५४ फूट रुंद एवढा मोठा आहे. तेथील छतकाम व आकार फारच सुंदर व सुबक आहे. हीं लेणीं जशीं त्यांच्या भव्यपणाबद्दल प्रसिद्ध आहेत, तशीं अजिंठ्याचीं लेणीं कलेच्या दृष्टीनें पाहण्यासारखीं आहेत. त्यांत सर्वसामान्य माणसाच्या आयुष्यांतील निरनिराळे प्रसंग बहारीनें दाखविले असून खुद्द बुद्धाच्या चरित्रांतील कांहीं ठळक प्रसंगांचीं चित्रेहि खोदलीं आहेत. हीं चित्रे रंगीत असून तीं रंगवून आज १५०० वर वर्षे होऊन गेलीं असूनही जणू कालच रंगविलीं आहेत असें वाटते. कार्याचीं लेणीं या दोन्हीपेक्षां जुनीं असल्याचें सांगतात. तेथील चैत्य (बौद्धांच्या उपासनेची जागा) आजवर सांपडलेल्या सर्व चैत्यांमध्ये अतिशय विस्तीर्ण आणि सुंदर आहे. मुलांनों, लेण्यांचीं आणखी वर्णनें तुमच्या क्रमिक पुस्तकांतून दिलेलीं आहेत, तीं अवश्य वाचा. शक्य तर तीं प्रत्यक्ष दाखविण्याबद्दल पालकांना किंवा शिक्षकांना विनंति करा. अति परिचयामुळे आपणांस त्यांचे कांहीं वाटत नाहीं. पण त्यांचेमुळेच आपले पूर्वींचे लोक कलाकौशल्याचे बाबतींत किती पुढे गेले होते, याची जाणीव आपणांस होते, व त्यांबद्दल आपणांस अभिमान व आदर वाटू लागतो. हिंदुस्थानांत कलाकौशल्याचीं आणखीहि कितीतरी कामे आहेत;

मुसलमानांनीं बांधलेल्या निरनिराळ्या मशिदी, व हिंदुलोकांचीं देवळे त्या त्या लोकांच्या शहाणपणाचीं स्मारकेच आहेत. ताज-महालासारखी साधी, सुंदर व नाजुक इमारत पृथ्वीवर दुसरीकडे पाहावयास मिळावयाची नाहीं, असें सर्व जगभर प्रवास केलेले प्रवासी सांगतात. परंतु ताजमहाल अवघा ३०० वर्षांपूर्वीच बांधलेला असून लेणीं ३००० वर्षांपूर्वीचीं तरी असावीत; आणि अर्थातच ताज बांधतांना बांधण्याच्या कलेची व साधनसामुग्रीची जितकी माहिती लोकांना होती तितकी माहिती ३००० वर्षांपूर्वीच्या लोकांना असणें शक्य नाहीं; आणि म्हणून एका अर्थी हीं लेणीं या इमारतीं-पेक्षां जास्त महत्वाचीं नाहीत काय ?

मुलांनीं, हिंदुस्थानांतल्या हिंदुस्थानांतच या लेण्यांइतक्याच आणखीहि दुसऱ्या आश्चर्यकारक गोष्टी कांहीं कमी नाहीत. सगळ्या जगांत उंच म्हणून नांवाजलेला हिमालय पर्वत; उन्हाळ्यांत सुद्धां भयंकर पूर येणारी व वर्षांतून दोन दोन, तीन तीन पिकें देऊन आपल्या कांठच्या लोकांना भरपूर अन्नपाणी पुरविणारी 'गंगामार्डि;' पृथ्वीवरील 'नंदनवन' असा काश्मीर प्रान्त; काळ्या कठीण दगडांचीं नाजुक हातांनीं खोदलेलीं खोदकामें वगैरे कितीतरी आश्चर्यकारक गोष्टी आपल्या ह्या एका हिंदुस्थानांत भरलेल्या आहेत; किंबहुना संबंध हिंदुस्थान हेंच एक जगांतलें आश्चर्य आहे. त्याचा विस्तार, त्यांत दृष्टीस पडणाऱ्या सर्व प्रकारच्या जमिनी व हवा; त्यांत उत्पन्न होणारीं निरनिराळ्या प्रकाशीं झाडे, फुलें, फळे, धान्यें; तसेंच निरनिराळ्या धर्मांचीं व जातींचीं तेथील माणसें; या सर्व गोष्टींचें तिऱ्हाइतांना फार आश्चर्य वाटतें; आणि म्हणूनच ते म्हणतात कीं, एक हिंदुस्थान पाहिलें कीं सगळें जग पाहिल्याचें श्रेय येतें. जणू कांहीं हिंदुस्थान हा सगळ्या जगाचा एक लहानसा फोटोच आहे !

मौज २ री

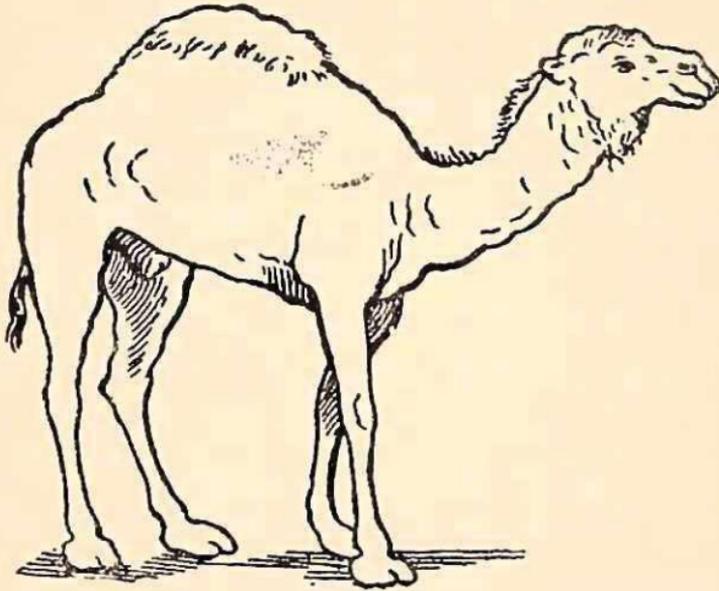
वाळवंटांतील जहाज.

“ काय ! वाळवंटांतील जहाज ? जहाजाची जखरी मोठ्या नदींतून किंवा समुद्रांतून जातांना लागते; वाळवंटांतून जातांना जहाज कशाला ? ” असें तुम्ही आश्चर्याने विचाराल. मुलांनो, हे जहाज दुसरें तिसरें कोणतेंही नसून, ‘ उंटा उंटा कवडी दे, कवडी दे. ’ असें म्हणत ज्याचे मार्गें तुम्ही लागतां तो उंटच होय. त्याला जहाज कां म्हणतात हे तुम्हांला पुढें आपोआप कळेलच.

मुलांनो ! आपल्या देशाच्या पश्चिमेस, समुद्रापलीकडे, बऱ्याचशा अंतरावर “ अरबस्तान ” म्हणून एक देश आहे; तो बऱ्याच आसपासचा प्रदेश म्हणजे एक मोठें ओसाड वाळवंट आहे. कोठेंही दृष्टि फेंका. ‘ वर आकाश व खाली वाळू ’ याशिवाय आपणांस तेथें काहींच दिसणार नाही; परंतु अशा ओसाड वाळवंटांतही मधून मधून काहीं निर्झर असून त्या निर्झरां-भोंवतीं सुंदर झाडी असते. अशा ठिकाणांना ओअॅसेस् म्हणतात. ओअॅसेस्च्या आसपास अरब लोकांची थोडी वसतीही झाली आहे. वसती झाली म्हणजे जाणें-येणें, व्यापार, इत्यादि व्यवहार सुरू होतात. आणि हे करण्याकरितां काहीं ना काहीं साधन लागतें. पक्क्या रस्त्यांवर गाड्याघोड्यां, आगगाड्या, मोटारी वगैरे वाहनांचा उपयोग होतो; परंतु असल्या या भुसभुशीत वाळवंटांतून जातयेतांना या साधनांपैकीं एकाही साधनाचा उपयोग होत नाही. कारण

या वाळवंटांतील वाळू फार खोल असून येथील मुक्कामांची ठिकाणेही एकमेकांपासून फार अंतरावर असतात; यामुळे सर्व दिवसभर भुसभुशीत वाळूंतून तेथील लोकांना प्रवास करावा लागतो. या सर्व प्रवासांत त्यांना पाणी किंवा झाडझूड यांचे दर्शनही होत नाही. या वाळवंटांत वरून ऊन फार कडक पडते व त्यामुळे खालील वाळू भयंकर तापते. तशांतच मधून मधून येथे मोठी वादळे होतात, व या वादळांत वाऱ्याने बारीक वाळू जोराने चोहोंकडे हवेत फेंकली जाते. अशा परिस्थितींत एकच वाहन टिकाव धरते, व ते म्हणजे “उंट” हे होय. अरबस्तानांतील हे वाळवंट इतके अवाढव्य आहे की, जणू काहीं ते एक भला मोठा समुद्रच आहे ! अवाढव्य समुद्रांतून प्रवास करावयाचा म्हटल्यास जहाजाशिवाय जसे दुसरे साधन नाही, तसेच या वाळूच्या समुद्रांतून जाण्यायेण्यालाही उंटाशिवाय दुसरे साधन नाही, आणि म्हणूनच उंटाला ‘ वाळवंटांतील जहाज ’ असे म्हणतात.

मुलांना, वाळवंटांतून प्रवास करतांना उंटासारखा सर्व दृष्टींनी सोडस्कर असा दुसरा प्राणी सांपडणे शक्य नाही. त्याचे ते बारीक डोळे, विलक्षण नाकपुड्या, जाड व टणक जीभ, लांब मान, पाठीवर बैलाच्या वशिंडाप्रमाणे त्याची ती मोठी थोरली मदार, गुडघे व छाती यांवरील जाड व चिवट कांतडे, उंच उंच पाय, व विशेषतः त्याची रुंद व सपाट पावले, हीं सर्व जणू काहीं अरबस्तानांतील प्रवासाकरितांच देवाने निर्माण केली आहेत. डोळे बारीक असल्यामुळे व पापण्यांचा त्यांना पडद्याप्रमाणे उपयोग होत असल्यामुळे वाऱ्याबरोबर उडणाऱ्या रेतीचा त्याच्या डोळ्यांना फारसा त्रास होत नाही; नाकपुड्यांच्या विशेष रचने-

वाळवंटांतील जहाज

मुळें वाळूच्या वादळांतही त्याला श्वासोच्छ्वास करण्यास काहीं अडचण पडत नाही; जीभ जाड व टणक असल्यामुळें वाळवंटांत उगवणारीं कांटेरीं झाडे—झुडपें त्याला खातां येतात; मान लांब असल्यामुळें ओअॅसेससारख्या ठिकाणीं ताडमाडांसारखीं साधारण उंचीवर असलेलीं झाडे तो सहज तोडूं शकतो; पाठीवरील मदारींत व ढवुरक्या पोटांत त्याला बरेंचसें अन्न व पाणी सांठवून ठेवतां येतें; गुडघे व मानेखालचा भाग यांवर असलेलें टणक कांतडें त्याला गुडघ्यांवर मान टेकून निजतांना फारच उपयोगी पडतें; उंच, उंच पायांनीं त्याला अतिशय झपाट्यानें चालतां येतें; व त्याचीं रुंद सपाट पावले वाळूंत रूतून बसत नाहींत; काय ही ईश्वराची योजना !

अरब लोकांना उंटाचा उपयोग इतर तऱ्हेनेही पुष्कळ होतो. त्याच्या कांतड्याचे तंबू करितात. याच कांतड्याच्या मोठाल्या पखाली करून ते लोक त्यांत पाणी भरून ठेवितात. प्रवासांत जवळचें अन्नपाणी संपून उपासमार होण्याची पाळी आलीच, तर उंटाला मारून त्याचे मदारींत असलेल्या अन्नपाण्यावर गुजराण करून अरब लोकांना आपला जीव वांचवितां येतो. अरबी मुलें व मोठीं माणसें यांना उंटाचें दूध फार आवडतें. त्याचें मांस व केस यांचाही त्यांना फार उपयोग होतो.

मुलांनो, उंट जितका उपयोगी प्राणी आहे, तितकाच तो हेकट, खऱ्याळ व आपमतलबी आहे. तो दिसायला मठ व गरीब दिसला, तरी कोणी अनोळखी मनुष्य जवळ गेल्यास तो त्याला चावायला पाहतो. तो नेहमीं रागानें धुसफुसत असतो. नवशिक्या मनुष्याला उंटानें पाठीवरून ढकलून खाली पाडलें नाहीं, असें सहसा होत नाहीं. एकदां मनांत आलें कीं, मालकानें जंग जंग पछाडलें, तरी तो जागचा हलावयाचा नाहीं. एकदां असें झालें कीं, आपल्या मालकानें आपल्या पाठीवर खूप सामान लादलें आहे, अशी खोटीच समजूत करून घेऊन, काहीं झालें तरी उठावयाचें नाहीं, असें एका उंटानें ठरविलें; त्याचा हा अडेलतट्टूपणा पाहून, त्याच्या धूर्त मालकानेंही सामान कमी केल्याचा नुसता बाहणा केल्याबरोबर तो मूर्ख उंट “ मालकाला कसें वठणीवर आणलें ” असें स्वतःलाच फसवून घेऊन, पुढें चालू लागला. उंटाचा आपमतलबीपणा तर इतका प्रसिद्ध आहे कीं, इंग्रज लोक दुसऱ्याला स्वार्थी म्हणावयाचें झाल्यास बहुधा उंटाचीच उपमा देतात, “ भटाला दिली ओसरी आणि भट हात पाय पसरी ” अशा प्रकारचीच एक गोष्ट उंटासंबंधानें सांगतात. एकदां एका उंटाला त्याचे मालकानें तंबू-

बाहेर बांधून ठेवून तो आंत निजला. रात्रीं कडक थंडी पडली, तेव्हां उंटानें प्रथम आपलें नाक तंबूंत शिरकावलें; व हलके हलके मानही सरकाविली; मालक द्याळू असल्यामुळें त्यानें या गोष्टीला आडकाठी केली नाहीं; परंतु उंटानें मात्र पुढचे पाय आंत गेलेले पाहून मागच्या पायांवरच उभें राहण्याचा प्रयत्न केला; त्याबरोबर तंबूची कनातच बर होऊं लागली ! तेव्हां मालकानें द्याळूपणानें त्याला मागचे पायही आंत आणण्याची परवानगी दिली; परंतु तेवढ्यानेंही उंटानें समाधान न होतां, त्यानें मालकाच्या चांगुलपणाचा फायदा घेऊन तंबूंतील सर्वच जागा व्यापून टाकिली, व विचाऱ्या मालकाचीच तेथून हकालपट्टी केली !

मुलांनों, मीं तुम्हाला या 'वाळवंटातील जहाजा'बद्दल बरीच माहिती सांगितली; एकंदरींत उंटान्या स्वभावांत कांहीं खोडकरपणा असला, तरी अरब लोकांना त्याचा फार उपयोग होतो, यांत शंका नाहीं. जगांतील महत्त्वाच्या दळणवळणाच्या साधनांपैकी " उंट " हें एक साधन आहे, आणि म्हणूनच अरब लोकांना त्याचें इतकें महत्त्व वाटतें. याशिवाय आरबी घोडे, किंवा अरब लोकांचे तंबू, किंवा त्यांचे प्रवासांतील मुक्काम, किंवा त्यांच्या खाण्यांतील एक महत्त्वाचा पदार्थ खजूर, तेथील शिंदीचीं फळे व अरब लोकांची एकंदर राहणी, यांसंबंधीं कितीतरी मनोरंजक माहिती तुम्हांला सांगण्यासारखी आहे; परंतु ती तुम्ही तुमच्या शिक्षकांना विचारा.

मौज ३ री

अतिशय मोठी थडगी.

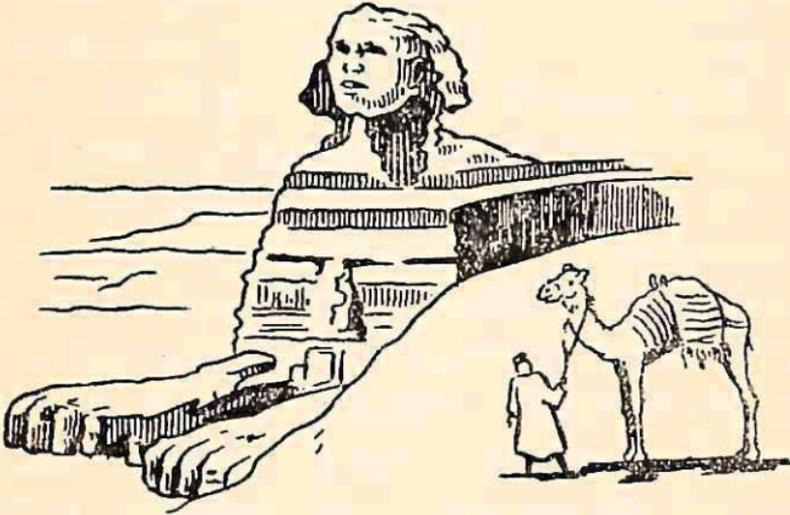
मुलांनों, हिंदु लोकांत मनुष्य मेला, कीं त्याचें प्रेत जाळण्याची रीति आहे; क्रिस्ती व मुसलमान लोकांत प्रेतें पुरण्याची चाल आहे. प्रेत जमिनींत पुरल्यावर तें अमक्याचें आहे, व तें अमक्या ठिकाणींच पुरलें आहे, हें दाखविण्याकरितां त्यावर थडगें बांधतात. मनुष्य जितका मोठा व प्रासिद्ध, तितकें त्याचें थडगें मोठें बांधावयाचें, अशी मुसलमानांची पद्धति आहे. अर्थात् राजेरजवाड्यांचीं थडगीं सर्वांत मोठीं असणार हें उघडच आहे. आपल्या देशांत मुसलमान राजांनीं ज्या कांहीं मोठमोठ्या इमारती बांधून ठेविल्या आहेत, त्यांपैकीं कितीतरी विशेषतः थडगींच आहेत ! ताजमहाल हें एक असेंच मोठें थडगें असून, त्याच्यासारखी सुंदर इमारत पृथ्वीवर दुसरी नाही, असें म्हणतात.

हिंदुस्थानांतील ताजमहाल सर्वांत सुंदर असेल; परंतु जगांत जर मोठी थडगीं पहावयाचीं असतील, तर “ईजिप्त” मध्येच गेलें पाहिजे. हा देश आपल्या देशाच्या पश्चिमेस बऱ्याच अंतरावर आहे. उंटाची गोष्ट वाचीत असतां तुम्हांला अरबस्तानाविषयी थोडीशी माहिती झाली आहे; त्या अरबस्तानच्या जवळच पश्चिमेला हा देश आहे. मात्र अरबस्तान आशियाखंडांत येतें, तर ईजिप्त हा देश आफ्रिकाखंडाचा भाग समजला जातो. ताजमहाल बांधून फार तर पावणेतीनशें वर्षे झालीं असतील; परंतु हीं थडगीं बांधून

५-६ हजार वर्षे झालीं असावीत, असें म्हणतात. ईजिप्तमध्येही अरबस्तानांतल्याप्रमाणें बहुतेक ठिकाणीं वाळूच आहे; परंतु मध्य-तरीं कांहीं मोठमोठे खडक आहेत; अशा खडकांतच हीं थडगीं बांधलीं आहेत. हीं थडगीं मनोऱ्याच्या आकाराचीं म्हणजे खालीं रुंद व वर निमुळतीं होत गेलेलीं अशीं आहेत. तीन सारख्या लांबीच्या काठ्या घेऊन त्या एका टोंकाला बांधून त्यांचीं दुसरीं टोंके फांकून त्या उभ्या केल्या असतां जी आकृति होईल, तशा आकाराचीं हीं थडगीं आहेत. यांचा पाया तिकोनी असून प्रत्येक बाजू ७-८ शें फूट लांबीची आहे; परंतु जसजसें वर जावें, तसतशा या बाजू कमी कमी होत जाऊन अगदीं शेवटीं एक निमुळतें टोंक होतें; व अशा रीतीनें त्यांची मध्यबिंदूपासूनची सरळ उंची सुमारे ५०० फूट म्हणजे जवळ जवळ १०० पुरुष होते. मुलांनीं, तुम्ही मुंबई-सारख्या ठिकाणीं जास्तीत जास्त उंच इमारत ७।८ मजली, म्हणजे फारतर १०० फूट उंचीची पाहिली असेल. अशा ५-६ इमारती जेव्हां एकीवर एक उभ्या कराव्या, तेव्हां कोठें त्यांची या थडग्यां-इतकी उंची व्हावयाची ! शिवाय मजा ही कीं, हीं थडगीं इतकीं उंच असून व त्यांना बांधून इतकीं वर्षे झालीं असूनही त्यांचा एवढासा भाग सुद्धां दांसळला नाहीं किंवा पडला झडला नाहीं ! मोठमोठ्या एंजिनिअर लोकांनाही या गोष्टीचें फार आश्चर्य वाटतें. हल्लींही मोठमोठाल्या इमारती बांधतात, परंतु त्या लोखंडाच्या किंवा पोलादाच्या कांबींच्या साह्यानें बांधतात; परंतु हीं थडगीं नुसत्या दगडाचीं बांधलीं आहेत. यांना चोर दरवाजेही आहेत असें म्हणतात. या थडग्यांखालीं जशीं ईजिप्तमधील राजांचीं प्रेतें पुरलीं आहेत, तसेंच त्यांचा पैसा अडका, दागदागिने वगैरे मौल्यवान् पदार्थही

त्यांखालीं पुरले आहेत. नुकतेच अशा प्रकारचे कांहीं पदार्थ तेथें सांपडल्याचें सांगतात.

ईजिप्तमध्ये अशा प्रकारच्या मनोन्यांशिवाय आणखीही एक प्रकारचा एक मोठा दगडी पुतळा आहे. या पुतळ्याचा चेहरा मनुष्याच्या चेहऱ्यासारखा असून, थडाचा भाग मात्र सिंहासारखा आहे. प्रल्हादाचें रक्षण करणाऱ्या आपल्या नरसिंहाचें तोंड सिंहासारखें, व बाकीचा भाग मनुष्यासारखा असल्याचें पुराणांत सांगतात. या पुतळ्याचें नरसिंहाच्या अगदीं उलट आहे या पुतळ्याचें तोंड अगदीं

ईजिप्तमधील दगडी पुतळा

मनुष्याच्या तोंडासारखें असून, जणूकांहीं तो हंसतच आहे असें वाटतें. हा पुतळा एकेकाळीं वाळूच्या ढिगांत पार गडप होऊन गेला होता; परंतु असें सांगतात कीं, एका राजाला रात्रीं स्वप्नांत ही गोष्ट कळली, व त्यानें ती भोंवतालची वाळू उकरून काढून हा पुतळा मोकळा केला !

मुलांनो, ईजिप्तमध्ये या थडग्यांशिवाय व पुतळ्याशिवाय तेथील नाईल नदी किंवा कायरो शहर, किंवा त्याचे पश्चिमेस हजारों मैल पसरलेले सहारा वाळवंट, इत्यादिसंबंधीं कितीतरी मनोरंजक माहिती तुम्हांला सांगण्यासारखी आहे. नाईल नदी तर ईजिप्तचा जीव कीं प्राण आहे. जगांतील अतीशय लांब नद्यांत हिचा नंबर दुसरा—तिसरा लागतो. ती आपल्या गंगेच्या जवळ जवळ दुप्पट असून तिचे मोठमोठे धबधबे आहेत. आपल्या बंगालला जशी गंगा, तशी ईजिप्तला नाईल आहे. ती तेथून वाहत गेली नसती, तर ईजिप्तचा हल्लींचा सुपीकपणा नाहींसा होऊन तो देश शेजारच्या सहारा वाळवंटाप्रमाणेंच रखरखीत व ओसाड झाला असता. नद्यांच्या पुरामुळे भोंवतालच्या प्रांतांचें नुकसान होतें; परंतु ईजिप्तचें उलटें आहे; कारण नाईलच्या पुराबरोबर वाहत येणाऱ्या पाण्यावर व मातीवरच तो पोसला जात आहे; व म्हणूनच बंगाली लोक गंगेचे जितके ऋणी असतात, तितकेच ईजिप्तमधील लोकही नाईलचे ऋणी असतात. मात्र हिंदी लोकांचें आईवर फार प्रेम असतें, म्हणून ते गंगेला “ गंगामाता ” असें म्हणतात; तर उलट ईजिप्तमधील लोक ‘नाईल’ ला ‘फादर नाईल’ म्हणजे पिता नाईल असें म्हणतात !

कायरो हें शहर नाईलच्या मुखापाशींच असून तें आफ्रिका खंडांतील सर्वांत मोठें शहर होय. जगांतील निरनिराळ्या जातींचे लोक, निरनिराळ्या प्रकारच्या इमारती, चित्रविचित्र पेहेराव, वगैरे एके ठिकाणींच पहावयाचे असल्यास कायरोला जावें; जणूं कांहीं तेथें या सगळ्यांचें एक प्रदर्शनच मांडलें आहे ! सहारा हें तर जगांतील अतीशय मोठें वाळवंट होय. तें जवळजवळ हिंदुस्थानच्या दुप्पट भरेल. त्याचा बहुतेक सर्व भाग समुद्रापासून दूर असल्यामुळे तेथें दिवसास भयंकर ऊन, तर रात्री कडक थंडी

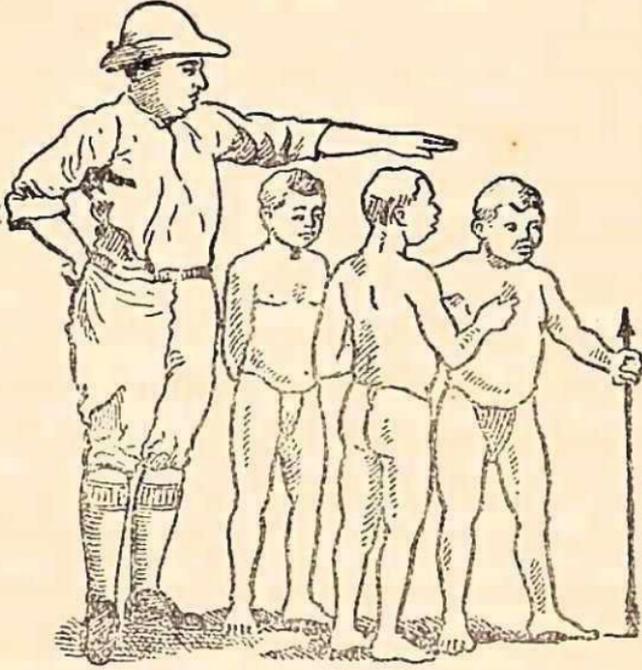
पडते. हवेच्या या दुहेरी परिणामामुळें तेथील खडक खिळखिळे होऊन त्यांचा शेवटीं भुगा होतो; व हाच क्रम आज लाखों वर्षें सतत चालू असल्यामुळें, आपल्याला ही एवढी रेती एके ठिकाणी सांठलेली दृष्टीस पडते. कांहीं लोकांचें म्हणणें असें आहे कीं, सहारा येथें पूर्वीं समुद्र होता; परंतु कालांतरानें त्याचा तळ वर येऊन, पाणी वाहून गेलें व अशा रीतीनें वाळवंट बनलें ! कोणी सांगावें ? हेंही म्हणणें खरें असेल ! पृथ्वीवर ज्या आश्चर्यकारक घडामोडी झाल्या आहेत, त्यांतील हीहि एक असेल ! मला लहानपणीं पुष्कळ दिवस ही एवढी रेती येथें कोणीं, कां व कशी आणली असावी, याचें मोठें कोडें पडलें होतें; तुमचेंही तसेंच झालें असतें नाहीं का ?

मौज ४ थी

जळ-माणूस.

मुलांना, तुम्ही एखादे वेळीं तरी सर्कस पहावयास गेलां असाल. ती पाहात असतांना, हत्ती, वाघ, सिंह, कुत्री, माकडे, घोडे, वगैरे प्राण्यांचीं कामें पाहून तुम्हांला फार गंमत वाटली असेल. त्यांतल्यात्यांत तुम्हांला खरी गंमत कोणाची वाटली ? तुम्हांला विशेष हंसूं कोणाचें आलें ? सर्कशींतील विदूषकाचें ना ? त्याची ती उंच टोपी व चमत्कारिक पोषाख, त्याच्या त्या कौट्या, त्याची होणारी फजिती वगैरे गोष्टींची आपणा सर्वांनाच भारी मौज वाटते. परंतु या सर्वांपेक्षांही आपणांस त्याच्या त्या ठेंगूपणाचें अधिक आश्चर्य वाटतें. भोंवतालचीं सर्व माणसें उंच, व हा मधेंच एक बुटवैंगण प्राणी पाहून आपल्याला फार हंसूं येतें.

अशा प्रकारचीं ठेंगू माणसें आपल्याकडे जरी फारशीं दिसत नसलीं, तरी आफ्रिका खंडांत ईजिप्तच्या दक्षिणेस कांगो नदीच्या कांठीं जीं दाट अरण्ये आहेत, त्यांत त्यांची फारच मोठी वस्ती आहे. त्यांना सामान्यतः “पिग्मी” म्हणतात. आपण मात्र त्यांना जळ-माणसें म्हणतो. तीं इतकीं ठेंगणीं व खुर्जीं असतात कीं, त्यांच्यातील उंच माणसें देखील जवळ जवळ आपल्या छातीला लागतील. तीं इतकीं ठेंगणीं असण्याचें कारण काय असेल बरें ? मोठ्या झाडाच्या सावटींत उगवलेलें लहान झाड उंच वाढत नाहीं; तें उंच वाढावें अशी इच्छा असल्यास आपल्याला ती सावट दूर करून त्याला भरपूर ऊन मिळेल अशी व्यवस्था करावी लागते

जळ माणूस (पिग्मी)

जी गोष्ट झाडाची, तीच गोष्ट मनुष्याची. त्याच्याही वाढीला पुरेसे ऊन मिळणे जरूरीचें आहे. परंतु हीं जळ-माणसें ज्या जंगलांत राहतात, तेथील झाडी इतकी दाट असते कीं, सूर्यकिरणांचा शिरकाव तेथें सहसा होत नाहीं. उलट झाडांची वाढ इतकी झपाट्याची असते कीं, आज झाडे पाडून केलेल्या पायवाटा थोड्याच दिवसांत पूर्वाप्रमाणें झाडे वाढून नाहींशा होतात. अशा किर्करे झाडींत या जळ-माणसांशिवाय फारसें कोणी राहणें शक्यच नाहीं. तीं जळ-माणसें झाडे तोडून थोडीशी जागा साफसूफ करतात; व कांहीं काटक्या-कुटक्या उभ्या करून व त्यावर केळीच्या पानांचें छप्पर

पसरून, सात आठ माणसांना पुरेल असें एक लहानसें खोपट तयार करतात. त्यांना शेतीभाती करून धान्य उत्पन्न करण्याचें माहीत नसल्यामुळे ते आपली गुजराण हत्ती वगैरे प्राण्यांचे मांसावर व माशांवर करितात. अर्थात् पाणी पिण्याकरितां एखादा पोकळ भोपळा, मांस शिजविण्याकरितां एखादें गाडगें, शिकारीला लागणारीं धनुष्य-वाण, कुऱ्हाडी, सुऱ्या वगैरे शस्त्रें, व मासे धरण्याचें जाळें इतक्या वस्तूशिवाय त्यांच्या संसारांत दुसरें काहीं मिळावयाचें नाहीं. शिकार करण्यांत ते अतिशय कुशल असतात. बाण तर ते इतक्या नेमानें व जलद सोडतात कीं, धनुष्यापासून एक बाण सुटला केव्हां व दुसरा लागला केव्हां हें सुद्धां समजत नाहीं. फळांपैकीं त्यांना केळीं इतकीं आवडतात कीं, एक एक “पिग्गी” एकेका बैठकींत पन्नास साठ केळीं सहज खातो व पचवितो असें म्हणतात; पण हत्तीचें मांस, मासे, केळीं, वगैरे पदार्थ त्याला फार तर चार माहिने मिळूं शकतात. एकदां पावसाळ्याला सुरवात होऊन जिकडे तिकडे पाणीच पाणी झालें, म्हणजे त्याला खाण्याच्या वरील पदार्थांपैकीं कोणताच पदार्थ मिळत नाहीं; व मग मात्र त्याला घुशी, उंदीर, खेकडे, वगैरे जें काहीं मिळेल तें खाऊन उपजीविका करावी लागते; परंतु ढलदलीची जागा, उष्ण हवा व असलें भिकार खाणें, यांचा त्यांचे शरीरावर साहजिकच वाईट परिणाम झाल्यावांचून रहात नाहीं. कारण, हे “पिग्गी” सहसा चाळीस वर्षांपेक्षां जास्त जगल्याचें कोणाचे ऐकिवांत नाहीं, असें म्हणतात. हीं जळ-माणसें वर्णानें काळीं असून दिसायला अतिशय कुरूप व वेढव दिसतात. तीं सहसा स्नान करीत नाहींत, व त्यामुळे अर्थातच गलिच्छ असतात. कमरेच्या लंगोटीशिवाय त्यांच्या अंगांवर दुसरें वस्त्र दिसत नाहीं. हे लोक अत्यंत मागासलेले आहेत. त्यांना

शेती-भाती करण्याचें माहीत नाही, स्वयंपाक करण्याचें माहीत नाही, वस्त्रे विणण्याचें माहीत नाही; काहीं नाही. शिकारीचें काम झाल्यावर जिवाची करमणूक करण्याचें एकच साधन त्यांना माहीत आहे; व तें म्हणजे ढोलक्याच्या तालावर फेर धरून वेडेवाकडे नाचणें हें होय. त्यांना मागील काळाची माहिती नाही, किंवा पुढील काळाची कल्पना नाही. त्यांच्यांत देव नाही, धर्म नाही. त्यांना नात्या-गोत्याची किंवा मैत्रीचीही फारशी कल्पना नाही. ते लग्ने करतात, परंतु नवऱ्याला वायकोचा किंवा वायकोला नवऱ्याचा कंटाळा आला म्हणजे ते एकमेकांना सोडून जातात. प्राण्यांवर व शत्रूंवर दया करणें हें तर त्यांच्या स्वर्गीही नसतें.

मुलांना, जगांत या जळ-माणसांशिवाय आणखी कितीतरी चमत्कारिक लोक भरले आहेत. आफ्रिका खंडांतील नीग्रो, अमेरिका खंडांतील रेड इंडियन्स, आशियांतील अरब व युरोपच्या उत्तरेस अतिशय थंड हवेंत राहणारे एस्किमो वगैरे लोक व त्यांची राहणी एकेकाळीं “ पिग्मी ” लोकांच्या राहणीइतकीच चमत्कारिक व मौजेची होती. परन्तु त्या सर्वासंबंधीं माहिती सांगू लागल्यास एक निराळें पुस्तकच होईल. सध्यां “ पिग्मी ” संबधीं सांगितलेली माहिती लक्षांत ठेवा म्हणजे झालें.

मौज ५ वी

भुयारांतील आगगाडी

मुलांनो, आपण हिंडावयास गेलों असतां एकादे वेळीं एकाद्या दगडावर सहज वसतो, आणि बोलण्याच्या किंवा विचाराच्या नादांत एकादा दगड हातानें उचलतो; तेव्हां पुष्कळ वेळां त्याच्याखालीं मुंग्यांच्या रांगांच्या रांगा ओळीनें जात येत असलेल्या आपल्या दृष्टीस पडतात. या दगडाखालीं इतके जीव अशाप्रकारें जात येत असतील याची यत्किंचित् कल्पना तरी वरच्या माणसांना येते काय ? जमिनीखालून जशी मुंग्यांची रहदारी रात्रंदिवस चालू असते, तशीच माणसांची रहदारीहि कांहीं कांहीं ठिकाणीं जमिनीतून चालू असते, हें तुम्हांला खरें तरी वाटेल काय ?

आशिया खंडाला लागूनच पश्चिमेला जो मोठा जमिनीचा भाग आहे, त्याला युरोपखंड म्हणतात. या युरोपखंडांत इंग्लंड म्हणून एक देश आहे. त्यांतील मुख्य शहर लंडन हें होय. येथेंच आपले राजेसाहेब ५ वे जॉर्ज राहतात. हें शहर इतकें मोठें आहे कीं, सगळ्या जगांत त्याच्याएवढें मोठें दुसरें शहर नाही. मुंबईसारखीं ५-६ शहरें एके ठिकाणीं केलीं तरी सुद्धां लंडनची भरती होणार नाही ! तें इतकें अवाढव्य पसरलें आहे, व तेथें इतके लोक, इतका व्यापार, इतके कारखाने व इतके उद्योगधंदे आहेत कीं, शहरांतल्या शहरांत जाण्या-येण्याला सुद्धां ट्रॅम्गाड्या, होड्या, वगैरे साधनांचा उपयोग केल्याशिवाय गरीब माणसांचेहि चालत नाही. परंतु इतकीं सर्व वाहनें, व पायीं चालणारे लोक यांची ये-जा विनधोक होण्याला

रस्ते कितीतरी रुंद पाहिजेत ? लंडनचे रस्ते मुंबईचे मानानें किती-तरी रुंद आहेत; परंतु या रस्त्यांनींच केवळ भागत नसल्यामुळे, लंडनच्या लोकांनीं एक विलक्षण युक्ति केली आहे, व ती म्हणजे जमिनीखालून आगगाड्या नेण्याची !

अशा गाड्यांना ते ' ट्यूब ' म्हणतात. आपण त्यांना ' आगगाड्या ' असें म्हणतो; परंतु वास्तविक त्या विजेच्या जोरावर चालतात, व म्हणून खंडाळ्याच्या घाटांत बोगद्यांतून गाडी चालू असतां जसा धुरानें आपला कोंडमारा होतो, तसा या गाड्या जमिनीखालून चालतात तरी वसणारास धुराचा त्रास होत नाही. अशाप्रकारच्या गाड्यांचें जाळें सर्व शहरभर जमिनीखालीं पसरलें असल्यामुळे, व असल्या गाड्यांचीं स्टेशनें जमिनींत सर्व ठिकाणीं असल्यामुळे, शिवाय तिकिटेंहि थेटचीं मिळत असल्यामुळे, आपणाला वाटेल तेथें विजेच्या पाळण्यांतून जमिनीखालीं जातां येतें, व गाडी पकडतां येते. गाडींत बसल्याबरोबर जो तो उतारू एकादें वर्तमानपत्र किंवा पुस्तक उघडून वाचूं लागतो. आपल्या इकडच्या-प्रमाणें तेथें कोणीहि गप्पा मारीत किंवा हंसत-खिदळत नाही; एवढेंच नव्हे, तर एकमेकांशीं साधारणपणें मोठ्यानेंहि बोलत नाही. भोंवतालीं दुसरेंहि कांहीं पाहण्यासारखें नसतेंच. प्रत्येकजण आपलें ठिकाण आलें कीं गाडींतून उतरतो, व पुनः एका पाळण्यांत बसून वरच्या जगांत येतो. जमिनीवरच्या गाड्यांतून धक्काबुक्की करीत, किंवा अवघडत बसून किंवा उभें राहून प्रवास करण्यापेक्षां हा निवांत व सुखाचा प्रवास लंडनमधील लोकांना फार आवडतो.

या जमिनीखालून जाणाऱ्या विजेच्या गाड्यांशिवाय आणखी कितीतरी मौजेच्या गोष्टी लंडनमध्ये आहेत. इंग्रजी राज्य म्हणजे सगळ्या जगांत श्रेष्ठ; आणि या राज्याचें मुख्य ठिकाण म्हणजे

लंडन्. मग काय विचारतां ? तेथील रस्ते काय, दुकानें काय, घरे काय, इमारती काय, बाजार काय, खेळण्याच्या जागा काय, सगळ्याच गोष्टी आश्चर्यकारक आहेत. शहर एवढें गजबजलेलें आहे, व रस्त्यानें जाणारे येणारे इतके धांदलींत दिसतात कीं, चालतांना जरा वावळटपणा झाला कीं जिवावरच प्रसंग ! परंतु असे धोक्याचे प्रसंग तेथें फारसे येत नाहींत; आणि याला एक मुख्य कारण म्हणजे तेथील पोलीस. आपल्याकडील पोलिसाला आपण फारसा

लंडन पोलीस

मान देत नाहीं; परंतु तिकडे पोलिसच्या नुसत्या हाताची लोकांना जितकी भीति वाटते तितकी, खुद्द राजाच्या तरवारीचीहि वाटत

नसेल ! पोलिसने एकदां आडवा हात केल्यावर विशाद काय कोणी पुढें जाईल ! गाड्यांच्या रांगांच्या रांगा जागच्याजागीं उभ्या ! त्यांचें तें धिप्पाड व उंच शरीर, उंच टोपी, भव्य व अधिकारयुक्त मुद्रा, व एकंदर रुवाव पाहिला म्हणजे पाहणाराला त्याच्यावद्दल फारच आदर वाटूं लागतो. तोहि लोकांना हरतऱ्हेची मदत करावयाला अगदीं तयार असतो. युरोपखंडांत लंडनप्रमाणेंच बर्लिन, पॅरिस, वगैरे मोठमोठीं शहरें आहेत. एथेंहि अशाच प्रकारच्या जमिनीखालून जाणाऱ्या गाड्या आहेत. या शहरांत अतिशय रहदारीमुळे जमिनीवर आगगाड्यांचे रस्ते करणें शक्य नाहीं, आणि म्हणून तेथें ते जमिनीखालून नेले आहेत. परंतु आगगाडीचा रस्ता करण्याचा आणखीहि एक मार्ग शक्य आहे. तळमजल्याची जागा पुरेनाशी झाली म्हणजे आपण खालीं तळघर तरी बांधतो, किंवा वर दुसरा मजला तरी चढवून तळमजल्यावरील अडचण नाहींशी करतो; तसेंच भुयारांतून आगगाड्यांचे मार्ग करणें हा एक उपाय, तर हवेंतून तसला मार्ग करणें हा दुसरा उपाय !

मुलांनो, मीं सुचविलेला उपाय काल्पनिक नसून, अमेरिका-खंडांत कांहीं ठिकाणीं अशा प्रकारें हवेंतील रस्त्यांवरून धांवणाऱ्या गाड्या आज आहेत. 'ट्यूब' कडे जातांना आपल्याला पाळण्यानें खालीं उतरावें लागतें, तर हवेंतील रस्त्यावरच्या आगगाडींत बसतांना आपणांस वर जावें लागेल ! आहे कीं नाहीं मजेची युक्ति !

जमिनीखालून जाण्याची ही युक्ति विलक्षण तर खरीच, पण पाण्याखालून जाण्याची युक्ति याहिपेक्षां जास्त विलक्षण नाहीं वरें ? पण तशीहि युक्ति तिकडील लोकांनीं शोधून काढली आहे. जमिनीखालून जाणाऱ्या गाड्यांप्रमाणेंच पाण्याखालून जाणाऱ्या एक प्रकारच्या बोटी निघाल्या आहेत, त्यांना " पाणबुड्या " बोटी

म्हणतात. १२ वर्षांपूर्वी इंग्लंड व जर्मनी या दोन देशांत जें भयंकर युद्ध झालें, त्यावेळीं या पाणवुड्या बोटींची युक्ति निघाली. अर्थात् त्यावेळीं त्यांचा शत्रूच्या बोटी वुडविण्याचे कामीं उपयोग केला; समुद्रांतून जाण्यायेण्याचें साधन म्हणून नव्हे. कारण जमिनीवरील रस्त्यांप्रमाणें समुद्रावरील रस्ते अपुरे पडणें शक्य नसल्यामुळे नेहमींच्या येण्याजाण्याला या पाणवुड्यांचा उपयोग करण्याची आवश्यकता आजपर्यंत भासली नाहीं, व पुढेंही फारशी भासणार नाहीं.

पन्नास मजली इमारत

मुलांनो, तुम्हीं तीनचार मजली इमारती पाहिल्या असतील; तुमच्यापैकी काहींनीं मुंबईतील पांच सहा मजली इमारतीहि पाहिल्या असतील. या उंच इमारती पाहून तुम्हांस किती आश्चर्य वाटलें असेल ? त्या इमारती पाहून, त्या कशा बांधल्या असतील, त्यांना किती खर्च आला असेल, त्या ढांसळून पडत कशा नाहींत, वगैरे कितीतरी विचार तुमच्या मनांत आले असतील. पांच सहा मजली इमारतो पाहून जर तुमच्या मनाची अशी स्थिति होते, तर खरो-खरच पन्नास मजली इमारत पाहून तुम्हांला काय वाटेल ? प्रथमतः इतक्या मोठ्या इमारती असतील हेंच मुळीं तुम्हांला खरें वाटावयाचें नाहीं. परंतु खरोखरीच पन्नास मजली इमारती या जगांत आहेत !

अमेरिका खंडांत युनायटेड स्टेट्स नांवाचा एक फार मोठा श्रीमंत देश आहे. तेथें ' न्यूयॉर्क ' म्हणून जें एक मोठें शहर आहे, त्या शहरांत वीस-पंचवीस मजली इमारती तर कितीतरी आहेत; पण मी म्हणतो अशा पन्नास मजली इमारतीहि दोन-चार आहेत. एक मजला निदान १४१५ फूट तरी उंच असतो; अशा हिशेबानें या एवढ्या इमारतींची उंची किती असेल, हें तुम्हांला सहज काढतां येईल. अशा इमारतींचा पाया किती खोल खणला पाहिजे ! तो १००-१०० फूट खालीं खोल खणावा लागतो ! तुळ्या, खांब, लगा, वगैरेकरितां लोखंडी गर्डर्स व पोलादी कांबी

यांचाच उपयोग करावा लागतो. असले घर उभारावयाचे म्हणजे एक मोठा थोरला पोलादी पिंजरा किंवा सांगाडाच उभा करण्यासारखे आहे. स्कू, बोल्ट, रिव्हेट वगैरेने निरनिराळे भाग जोडण्याचे काम चालू असता घणांचा व हातोड्यांचा केवढा प्रचंड खणखणाट होत असेल ! ह्या एवढाल्या इमारतीतून कितीतरी कारखाने, कितीतरी दुकाने, कितीतरी कचेऱ्या, कितीतरी विन्हाडे, व अर्थात् कितीतरी माणसे असतात ! अशा प्रकारच्या एका इमारतीत ४००० कचेऱ्या व १०,००० लोक आहेत, असे म्हणतात ! एक इमारत म्हणजे एक शहरच झाले म्हणावयाचे ! अर्थात् ज्याप्रमाणे शहरांतील म्युनिसिपॅलिटीला तेथील रहिवाश्यांच्या सर्व सुखसोयी पहाव्या लागतात, त्याचप्रमाणे या इमारतीच्या मालकाला दिवा-बत्ती, पाणी, वाफ, वरखाली जाण्यायेण्याकरितां विजेचे पाळणे, दुकाने, पोस्ट व तार-ऑफिस, शिंपी, न्हावी, धोबी, इत्यादिकांचीं दुकाने, हॉटेले, दवाखाने, वाचनालये वगैरे सर्व प्रकारच्या सोयी आपल्या विन्हाडकरतां कराव्या लागतात. अशा इमारतीचा तळमजला म्हणजे एकप्रकारचा कारखानाच होय. कितीतरी एंजिने, पंप, डायनेमो, तेथे रात्रंदिवस चालू असतात.

मुलांना, या सर्व सुखसोयी करण्याकरितां किती पैसा लागत असेल ! परंतु युनायटेड स्टेट्स हा देश फार सुपीक आहे; तेथील लोकही फार बुद्धिमान् आहेत; त्यांनीं आजपर्यंत अनेक यांत्रिक शोध लाविले आहेत व हीं यंत्रे विकून ते दरसाल अब्जावधि रुपये इतर देशांतून आणतात; व अशा रीतीने स्वतः गब्बर बनतात.

‘ हेन्री फोर्ड ’ म्हणून जे गृहस्थ आहेत, त्यांचा एक मोटारीचा जंगी कारखाना असून जगांतील बऱ्याचशा मोटारी त्यांच्या एक-

त्यांच्या कारखान्यांत तयार झालेल्या आहेत; ' एडिसन् ' म्हणून दुसरे एक गृहस्थ आहेत. त्यांनीच तारायंत्र, विजेचे दिवे, सिने-मेटोग्राफ, ग्रामोफोन, वगैरे यंत्रे शोधून काढली आहेत. जशी तेथील माणसें हुशार व बुद्धिमान् आहेत, तशीच तेथे जमीनही सुपीक आणि मुबलक आहे. गहूं, इमारतीचीं लांकडे, रॉकोइल हीं तेथे इतकीं होतात कीं, इतर देशांत हे पदार्थ विकून युनायटेड स्टेट्स्ला पुष्कळ पैसा मिळतो. अशा रीतीनें युनायटेड स्टेट्स्-मधील लोक इतके श्रीमंत झाले आहेत कीं, जगांत त्यांच्याइतके श्रीमंत दुसरे कोणतेही लोक नाहीत.

लोक श्रीमंत असतील, पण त्यांनीं इतकीं उंच घरेच बांधलीं पाहिजेत असें काय म्हणून ? अमेरिकन लोक एवढालीं उंच घरे बांधण्याचा एवढा खटाटोप कशाकरतां करितात बरे ? याचें उत्तर असें आहे कीं, न्यूयॉर्क शहराची वस्ती एकसारखी वाढत आहे. नवीन घरे बांधण्यास जागा नाही. याजकरितां असलेल्या जागेतच मजल्यावर मजले चढविण्याचें काम न्यूयॉर्क एथील लोकांनीं एकसारखें चालविलें आहे. मुंबईस किंवा दुसऱ्या मोठमोठ्या शहरां घरे उंच उंच बांधतात याचें तरी कारण हेंच असतें.

अमेरिकेंतील एका मोठ्या राहत्या इमारतीबद्दल हें झालें. टॉवर किंवा मनोरा म्हटला कीं, तो साध्या इमारतीपेक्षांही उंच असावयाचा. तुम्हांपैकीं काहींनीं मुंबईचा ' राजाबाई टॉवर ' पाहिला असेल. किती तरी उंच आहे तो ! संबंध मुंबईचा देखावा त्यावरून दिसतो.

न्यूयॉर्कमध्येही " लाव्हेज् " नांवाचा एक मनोरा बांधला असून, त्याच्या इतका उंच मनोरा न्यूयॉर्कमध्ये व अर्थातच सर्व जगामध्ये अद्यापि दुसरा नाही. त्याला ११० मजले असून,

ह्याची रस्त्यापासूनची उंची १२०८ फूट म्हणजे जवळ जवळ २०० पुरुष आहे. वर जाण्याकरिता अर्थातच त्याला विजेचे पाळणे आहेत. प्रत्येक मजल्याशी थांबणारे कांहीं साधे पाळणे व प्रत्येक विसाव्या मजल्याशीच थांबणारे कांहीं जलद जाणारे पाळणे, व खालून वर एकदम जाण्याकरतां एक अतिशय जलद जाणारा पाळणा असे तीन प्रकारचे पाळणे त्याला केले असून, या शेवटच्या पाळण्यालाहि सबंध उंची चढून जाण्याला तीन मिनिटें लागतात !

1. 08/4/44
 2. 10/4/44
 3. 12/4/44

मौज ७ वी

तेलाच्या विहिरी

मुलांनो, तुम्हांला तुमच्या आजीनें एका लग्नासंबंधीं गोष्ट सांगितली असेल. मुलीकडील माणसांना कांहींतरी कारणावरून नडवावें, म्हणून मुलाकडील माणसांनीं त्यांना सांगितलें कीं, “ आमच्या परसांतील एवढी विहीर तुपांनो भरून घ्या, म्हणजे आम्ही लग्नाला येतो. ” मनुष्याला तुपांनो विहिरी भरून देतां येणें शक्य नसेल; परंतु सृष्टीनें तेलाच्या विहिरी मात्र पुष्कळ ठिकाणीं आज हजारों वर्षे भरून ठेवल्या आहेत. आपण जें दिव्यांत भरतो, किंवा गिरण्यांत अथवा कारखान्यांत जीं (ऑईल एंजिनें) असतात तीं चालविण्याकरतां ज्याचा आपण उपयोग करतो, तें रॉकेल किंवा मोटारींत घालतो तें पेट्रोल काय असतें, तें कोठें होतें, वगैरे कितीतरी प्रश्न तुमच्या डोक्यांत येत असतील नाहीं ? खोबऱ्याचें तेल, सरकीचें तेल, तिळाचें तेल, भुईसुगाचें तेल, करडी, अंबाडी, मोहरी, एरंड्या इत्यादिकांचीं तेलें त्या त्या पदार्थापासून गाळतात. त्यांचे घाणे किंवा गिरण्या असतात. या तेलांचा आपण भाजीपाल्यांना फोडणी देण्याकरितां, व कांहींचा औषधाकरतां उपयोग करतो; याशिवाय जवस, टरपिन्टाईन, सूर्य कमळांच्या वियाचें तेल, इत्यादिकांचें आपण व्हार्निश बनवितो; किंवा त्यांचा रंगांत उपयोग करतो. बरील सर्वप्रकारचीं तेलें वनस्पतींचीं असून, तीं मुद्दाम काढावीं लागतात. रॉकॉइल किंवा पेट्रोल मात्र वनस्पतींचें नसून, जमिनींत खोल असलेल्या रेतीच्या खडकांत सांपडतें;

व ते खडक खणून बाहेर काढावे लागते; म्हणून त्यास 'रॉक ऑईल' म्हणजे 'खडकांतील तेल' असे आपण म्हणतां.

कोणी याच अर्थाने 'मातीचे तेल' असेंहि म्हणतात; या तेलाचे विहिरींतल्या झऱ्याप्रमाणे झरे असतात. जमिनींतील खडक वनण्याची क्रिया चालू असतां लाखों वर्षांपूर्वी जे प्राणी किंवा जीं झाडे-झुडपें कुजून, भाजून जमिनीशीं एकजीव झालीं, त्यांचेपासून हे तेल तयार होतें असें म्हणतात. विहिरी खणून त्यांतून रहाटाने किंवा मोटेने पाणी काढण्याच्या पद्धतीशिवाय, आणखीहि एक पद्धति आहे; ती तुर्हीं पाहिलीच असेल. ती म्हणजे जमिनींत एक खोल भोंक पाडून, त्यांत एक लोखंडाची नळी वसवावयाची, व पंपाने पाणी वर उपसावयाचें. या पद्धतींत विहिरीप्रमाणे रुंद खड्डा खणावा लागत नसून, थेट झऱ्याला नळी जाऊन भिडेल असें खोल व लहान भोंक पाडावे लागते. अशाप्रकारचें भोंक 'बोअर' यंत्राने किंवा गिरमिटाने पडत असल्यामुळे, अशा विहिरींना 'बोअर वेल' असें म्हणतात. रॉकेलच्या विहिरीहि अशाच प्रकारच्या केल्या असून त्यांतून रॉकेल आपोआप बाहेर पडत असते. पेट्रोल एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणीं वाहून नेण्याचें काम मात्र मोठमोठ्या पंपांच्या सहाय्यानें केले जाते. हे पंप इतके अवजड असतात कीं, ते नुसते हाताने हालवून भागत नाहीं; तर त्यांना चालविण्याकरितां एंजिनाचाच उपयोग करावा लागतो.

अशा प्रकारच्या तेलाचे झरे पाण्याच्या झऱ्यांप्रमाणेच पृथ्वीवर सर्वच ठिकाणीं नसतात. तर कांहीं विशेष ठिकाणींच असतात. उदाहरणार्थ, आशियांतील ब्रह्मदेश, अमेरिकेंतील युनायटेड स्टेट्स्, यूरोपांतील रशिया वगैरे देशांत असे झरे फार आहेत. आपल्याकडे विशेषतः पहिल्या दोन देशांतील तेलच जास्त येतें. प्रत्येक

मोठ्या स्टेशनावर तेलाच्या मोठमोठ्या टांक्या भरलेल्या असतात; व त्यावर “ B.O.C. ” अशी मोठमोठी अक्षरे लिहिली असतात. त्यांचा अर्थ ‘ ब्रह्मदेशांतील तेलाची कंपनी असा असतो. किंवा रॉकेलच्या कांहीं डब्यांवर U.S.A. अशी अक्षरे लिहिली असतात; त्यांचा अर्थ ‘ अमेरिकेतील संयुक्त संस्थानें ’ असा असतो.

विहिरींतून काढलेलें तेल फारच घाणेरडें असतें, म्हणून बाजारांत विकावयास नेण्यापूर्वी त्यास शुद्ध करावें लागतें. तेल शुद्ध करण्याचे कारखाने निराळे असून ते विहिरीपासून बऱ्याच अंतरावर असल्यास तेथें तेल मोठमोठ्या नळांतून पंप करून नेण्यांत येतें. अमेरिकेंत तर असले नळ हजारां मैल लांबीचे आहेत ! रॉकेल तेलापासून निरनिराळे पदार्थ आपणांस मिळतात. पेट्रोल, व्हॅसलिन, पॅराफिन, वगैरे पदार्थ या तेलाचींच निरनिराळीं रूपें होत. पैकीं पेट्रोल हें अतिशय शुद्ध असून त्याचा मोटारी व विमानें यांत उपयोग करतात. दिव्यांत घालण्याचे कामीं विशेषतः केरोसीन वापरतात. व्हॅसलिनचा यंत्रांना लावावयाला वंगणासारखा उपयोग होतो; पॅराफिनच्या मेणबत्त्या होतात. मूळचें अशुद्ध तेलही एंजिनांत घालण्यास उपयोगीं पडतें.

मुलांनीं, या तेलाचे आपणांस कितीतरी उपयोग होतात वरें ? प्रकाश व उष्णता देणें हे तर त्याचे उपयोग आहेतच; परंतु त्याशिवाय मोटारी, आगगाड्या, आगबोटी इ० प्रवासाचीं साधनें व सर्व प्रकारचे कारखाने हल्लीं याच तेलानें चालले आहेत. यंत्रें चालविण्याचे कामीं कोळशाचाही उपयोग होतो.

“ कोळसाहि ” तेलाप्रमाणें जमिनींतच सांपडतो. पण त्याचे तेलाप्रमाणें झरे नसतात; तर तो खार्णींतून खणून काढावा लागतो. तोहि तेलाप्रमाणें पृथ्वीवर सर्व ठिकाणीं सांपडत नाहीं, तर कांहीं

विशिष्ट प्रदेशांतच सांपडतो. जमिनींत कोळसा कसा बनतो, या-संबंधीची गोष्ट इतकी आश्चर्यकारक आहे कीं, ती तुम्हांला एक कल्पित कादंबरीच वाटेल. हजारां-लाखां-वर्षापूर्वी, पृथ्वीवर मनुष्यप्राणी उत्पन्नहि झाला नव्हता, तेव्हां पृथ्वीवर फार मोठीं जंगलें होतीं. त्यांतील झाडें अतिशय दाट व उंच असून त्यांवर मधून मधून मोठमोठ्या लतांचीं व वेलींचीं दाट जाळीं पसरलेलीं असत. अशाप्रकारचीं दाट जंगलें अद्यापही आफ्रिकेंतील कांगो किंवा अमेरिकेंतील अमेझॉन नद्यांच्या काठीं आहेत. मुद्दाम पाडण्याला किंवा उचलून नेण्याला मनुष्यच नसल्यामुळे, त्यांची वाढ पुरी झाल्याबरोबर तीं जमिनीवर आपोआप पडलीं, व पडल्या ठिकाणींच गाडलीं गेलीं. कालान्तरानें जंगलें असलेल्या जागेंत फरक पडून कांहीं ठिकाणीं ओसाड मैदानें उत्पन्न झालीं, तर कांहीं ठिकाणीं समुद्र उत्पन्न झाले. अशा रीतीनें मूळच्या जंगलां-तील झाडें मैदानांतील वाळूखालीं किंवा समुद्रांतील रेतीखालीं गडप झालीं. आणि नंतर हजारां वर्षांनीं जमिनींतील उष्णतेनें त्यांचा कोळसा बनला.

मुलांनीं, कोळशाची ही कुळकथा तुम्हांला काल्पनिक वाटेल ! परंतु कोळशाचे पानांफुलांप्रमाणें निरनिराळे आकार पाहिलेत, व त्यावरील शिरा व रेषा न्याहाळून पाहिल्यात, तर ज्याला आपण 'दगडी' कोळसा म्हणतो तो कोळसामुद्दां झाडें जळूनच झाला आहे, अशी तुमची खात्री होईल. जगांत सगळ्यांत जास्त कोळसा अमेरिकेंत सांपडतो; त्याचे खालोखाल ब्रिटिश वेटांत सांपडतो व त्याचे खालोखाल फ्रान्स व जर्मनी या देशांत सांपडतो. आपल्या देशांत वंगाल, मध्यप्रांत या बाजूला कोळसा पुष्कळ आहे; परंतु तो उकरून बाहेर काढण्याचे कारखाने अद्याप फारसे नसल्यामुळे

मौज ८ वी.

पावसाचें झाड.

मुलांनों, हें झाड तुमच्या पाहण्यांत किंवा ऐकण्यांत खास नसेल. आंब्याचें झाड, भाताचें झाड, कापसाचें झाड, इत्यादि झाडें तुम्हीं पाहिलीं आहेत; आंब्याच्या झाडापासून आपणांस आवे मिळतात; भाताच्या झाडापासून तांदूळ मिळतात; कापसाच्या झाडापासून आपणांस कापूस मिळतो; पण हें पावसाचें झाड कसें काय असेल, व त्यापासून आपणांस पाऊस कसा काय मिळणार, याचें तुम्हांला आश्चर्य वाटत असेल नाहीं ?

मुलांनों, अमेरिका खंडाचे दोन मोठाले भाग आहेत; उत्तरेच्या भागाला उत्तर अमेरिका म्हणतात, तर दक्षिणेकडील भागाला दक्षिण अमेरिका म्हणतात. दक्षिण अमेरिकेंत पेरू नांवाचा एक देश आहे. तेथें एक प्रकारचीं फार मोठीं झाडें आहेत. त्यांचीं पानेंही फार मोठमोठीं असून त्यांत असा काहीं गुण आहे कीं, त्यामुळें हवेंतील वाफेचे ढग बनतात; व या ढगांचें पाणी होऊन तें पावसाच्या रूपानें खालीं पडतें. उन्हाळ्यांत या झाडांचें हें पाणी करण्याचें काम इतक्या मोठ्या प्रमाणावर व इतक्या झपाट्यानें चालतें कीं, त्यांच्या पानांतून व खोडांमधून पाण्याचा एक मोठा पाटच्या पाट एकसारखा सुरू असतो. एकेका झाडांतून अशाप्रकारें एका दिवसांत वाहणारें सर्व पाणी जमा करून मोजलें, तर तें ९ ग्यालन म्हणजे अजमासें ४५ शेर, किंवा एक रॉकेलचा डबाभर भरेल. एक मैल क्षेत्रफळाच्या टापूंत जर कोणी या झाडाची लागवड केली, तर तेथें ३०,००० ग्यालन पाणी मिळेल !

इतकें असूनही या झाडाची लागवड करणें फारच सोपें आहे; कारण त्याला अमुक एक प्रकारची जमीन लागते, किंवा कांहीं विशेष प्रकारची हवा लागते, अमुक एक प्रकारनेच त्याची लागवड करावी लागते, असें कांहीं नाहीं. शिवाय त्याची वाढही झपाट्याने होते.

मुलांनां, किती हें उपयोगी झाड आहे ! ज्या प्रवाश्यानें हीं झाडे प्रथम पेरू देशांत पाहिलीं त्याला फारच आश्चर्य वाटलें, व त्या आश्चर्याच्या भरांत तो असें म्हणतो कीं, पृथ्वीवर ज्या ठिकाणीं मुळींच पाऊस पडत नाहीं, किंवा हिंदुस्थानांतल्या प्रमाणें ज्या ठिकाणीं पाण्याचा नेहमीं दुष्काळ पडतो, त्या ठिकाणीं हीं झाडे एकदां लावून टाकलीं कीं काम झालें ! पावसाची तक्रार कायमची मिटली ! खरोखरच प्रवाश्याला वाटतें तितकें हें सोपें असेल तर काय बहार होईल ! आणि मग या झाडाचें आपणांस खरोखरच किती आश्चर्य वाटेल !

मुलांनां, पावसाचें झाड आश्चर्यकारक असलें, तरी त्याच्या उपयोगाचा आपणांस अनुभव आला नाहीं. परंतु या झाडाइतकींच आश्चर्यकारक व शिवाय आज शेंकडों वर्षे ज्यांचा उपयोग आपण करीत आहोंत, अशीं कितीतरी झाडे जगांत भरलीं आहेत. परंतु अतिशय उपयोगामुळे व नेहमींच्या परिचयामुळेच त्यांचें आपणांस आश्चर्य वाटत नाहीं एवढेंच ! नारळाच्या झाडाचेंच पहाना. त्याचा असा एकही भाग नाहीं, कीं ज्याचा कांहींना कांहीं उपयोग नाहीं. अन्न, पाणी, वस्त्र व घर या ज्या मनुष्याच्या मुख्य गरजा त्या सर्व नारळाच्या झाडानें पूर्ण होऊं शकतात. पृथ्वीच्या मध्यभागीं ऊन व पाऊस अतिशय असतात; म्हणून तेथील समुद्रकांठच्या जमिनींत असलीं झाडे फार होतात. हिंदुस्थान सीलोन,

ब्रह्मदेश वगैरे देशांच्या किनाऱ्या-किनाऱ्याने नारळाच्या झाडांची आगरेंच्या आगरे आहेत. नारळाच्या झाडाच्या जातीचीच दुसरी ताड, खजुरी, शिंदी हीं झाडेहि तितकीच उपयोगी आहेत. सहारा, अरबस्तान वगैरे वाळूचे प्रदेशांतील लोकांचे खाण्यांत खजूर हा महत्त्वाचा पदार्थ समजला जातो. मुलांनो, साबूदाणाहि याच जातींतील झाडापासून करितात. 'साबूदाणा' यांतील 'साबू' या अक्षरांवरून पुष्कळ मुलांना वाटते कीं, त्याचा व सावणाचा कांहीं संबंध असावा; किंवा 'दाणा' या शब्दावरून तो मोहरीच्या दाण्यासारखा एकादा दाणा असून, मोहरीच्या दाण्याप्रमाणें साबूदाण्याच्याहि शेंगा असतील असे वाटते; परंतु साबूदाण्याचा 'साबू' किंवा 'दाणा' यांच्याशीं कांहींहि संबंध नसून त्याचे झाडाच्या मुळाशीं जमिनींत मोठमोठे गड्डे बनतात. गड्ड्याची पूर्ण वाढ झाली म्हणजे ते काढतात, त्यांचें पीठ करतात, व तें शिजवून त्याच्या बारीक बारीक गोळ्या पाडतात; आणि या गोळ्या म्हणजेच आपण उपासाचे दिवशीं खातो तो साबूदाणा होय.

नारळाच्या झाडाप्रमाणेंच सागवान व देवदार हींहि झाडे फार उपयोगाचीं आहेत. यांचीं लांकडे अतिशय टिकाऊ असून त्यांचा उपयोग मुख्यतः इमारती, आगगाड्या, आगबोटी वगैरे बांधण्याचे कार्मीं करतात; शिवाय त्यांच्याच-विशेषतः देवदाराच्या-काड्याच्या पेट्या, कागद वगैरे पदार्थाहि करतात. उत्तर अमेरिकेंत कॅनडा म्हणून जो देश आहे तेथें या झाडांचीं इतकीं मोठ-मोठीं जंगले आहेत कीं, तीं पाडून त्यांचे ओंडके तयार करणें हा तेथील लोकांचा एक धंदाच होऊन वसला आहे. रानांत पाडलेले ओंडके लांबलांबच्या कारखान्यांत चिरण्यासाठीं आणण्याची युक्ति मोठी मौजेची आहे. ओंडके नदीच्या प्रवाहांत सोडून दिले म्हणजे

ते पाण्याच्या ओघाबरोबर आपोआप वाहात जाऊन शेवटीं कार-
खान्यांजवळ जाऊन पडतात. ब्रह्मदेशांतील डोंगरांत होणारीं
सागाचीं लांकडे खालीं रंगूनला आणण्याची हीच तऱ्हा आहे;
म्हणून तर तेथील लांकूड आपल्याकडेहि इतकें स्वस्त विकतां येतें.

मुलांनों, रबर, कोयनेल वगैरेंचींहि झाडेंच असतात. आफ्रिका
व अमेरिका खंडांत, तसेंच आशिया खंडांतील मलाया द्वीपकल्प
व इंडोचायना या देशांत रबराच्या झाडांचीं मोठमोठीं जंगलें
आहेत. झाडाच्या बुंध्यावर एक खोल खवला किंवा टवका पाडला
म्हणजे त्यांतून चीक गळूं लागतो. तो मडक्यांत जमा करून,
कढवून बट्टे केला, व वाळवून दाबून ठेवला, म्हणजे आपल्याला
त्याला वाटेल तो आकार देतां येतो.

मुलांनों, या झाडांशिवाय आणखी कितीतरी उपयोगी झाडें
जगांत आहेत; व त्यांचा उपयोग जेव्हां प्रथमतःच लोकांना कळला
असेल, तेव्हां त्यांचेहि त्यांना पावसाच्या झाडाइतकेच आश्चर्य
वाटलें असेल. सृष्टींतील हीं निरनिराळीं झाडें व त्यांचे उपयोग
पाहिले म्हणजे सृष्टीचें मोठें कौतुक वाटूं लागतें. काय काय विल-
क्षण गोष्टी सृष्टींत उत्पन्न झाल्या आहेत ! या गोष्टी निर्माण
केल्याबद्दल सृष्टीचें जितकें कौतुक वाटतें, त्याहिपेक्षां जास्त कौतुक
ज्यानें त्या गोष्टी आपल्या बुद्धीनें शोधून काढल्या, त्या मनुष्य-
प्राण्याबद्दल वाटत नाहीं काय ? आणि मग सृष्टि व मनुष्य या
दोघांसहि ज्यानें निर्माण केलें, त्या ईश्वराच्या अगाध सामर्थ्याचें
कौतुक तर किती वाटावयास पाहिजे !

मौज ९ बी. बर्फाचीं घरें.

मुलांनों, आपण राहतों तीं घरें माती, विटा, दगड, यांचीं बांधलेलीं असून त्यांवर आपण कौलें किंवा पत्रे घालतो. जेथें कळक पुष्कळ होतात, तेथें गरीब लोक बांबूच्या कुडाचीं घरें बांधतात, व वर गवताचें छप्पर घालतात. जे लोक एके ठिकाणीं फारसे न राहतां एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणीं सारखे भटकत असतात, ते आपलीं घरें कापडाचीं च बांधतात. त्या घरांनाच आपण तंबू, डेरे, राहुट्या, वगैरे म्हणतो. उलट जे रानटी लोक रानांतील पशुपक्ष्यांना मारून आपली उपजीविका करतात, ते आपलीं घरें मारलेल्या पशूंच्या कांतड्याचीं करतात. याशिवाय कांहीं जंगली व अत्यन्त रानटी लोक तर पशु-पक्ष्यांप्रमाणेंच झाडांच्या ढोलींत किंवा डोंगराच्या गुहेंत राहतात. परन्तु या सर्वांपेक्षांही एका निराळ्या प्रकारचे लोक जीं घरें बांधतात, तीं तर फारच आश्चर्यकारक आहेत. हीं घरें बर्फाचीं होत.

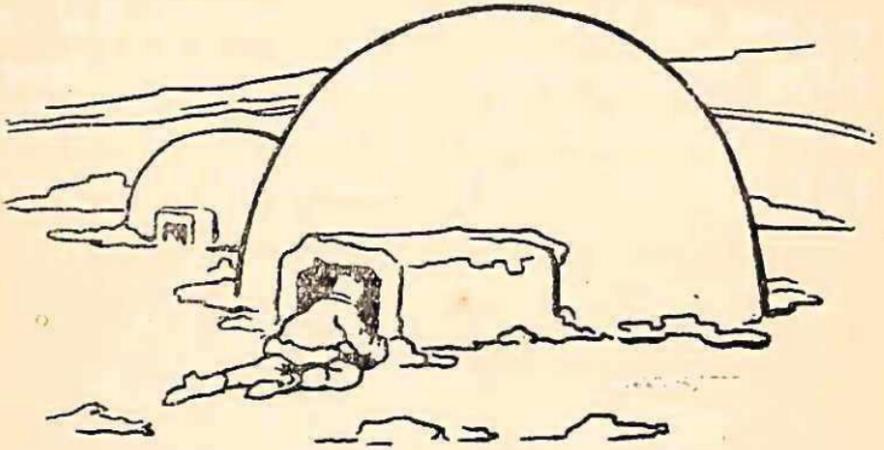
मुलांनों, पृथ्वीवर अगदीं उत्तरेकडे असा एक प्रदेश आहे कीं, त्या ठिकाणीं आठ आठ महिने सूर्याचें दर्शनही होत नाही व त्या-मुळें रुन, पाऊस, झाडे, फुले, फळे, पक्षी, वगैरे फारसें कांहीं दिसत नाही. सहारा वाळवंटांत जिकडे पहावें तिकडे वाळूच दिसते; त्याचप्रमाणें या भागांतही जिकडे तिकडे बर्फच बर्फ पसरलेलें दिसतें; आणि असें असूनही सहारांतल्याप्रमाणें त्याहि ठिकाणीं कांहीं माणसें राहतातच. या माणसांना 'एस्किमो' म्हणतात. दगड, माती, गवत, लांकूड, कांतडीं, कापड, वगैरे जी जी सासुग्री

घरें बांधावयास लागते, त्यापैकीं एकही गोष्ट “ एस्किमो ” ना त्यांच्या देशांत मिळत नसल्यामुळे, थंडीच्या आठ महिन्यांत ते जेव्हां एके ठिकाणीं राहतात, तेव्हां त्यांना आपलीं घरें बर्फाचींच बांधावीं लागतात. बर्फाचे मोठमोठे चिरे एकावर एक वाटोळे रचून हीं घरें केलेलीं असतात. चिन्यांमधील बारीक फटीहि बर्फानेंच भरून काढलेल्या असतात. “ एस्किमो ” लोक अतिशयच ठेंगणे असतात. परन्तु त्यांचीं घरें तर त्यांच्याहिपेक्षां ठेंगणीं असल्यामुळे, त्यांना आपले सर्व व्यवहार वसून किंवा ओणव्यानेंच करावे लागतात. घरांना जाण्याचे रस्ते भुयारासारखे पोकळ असून, त्यांतूनहि त्यांना रांगतच जावें लागतें. घराला एखादीच खिडकी असून तींतून उजेड येण्याकरतां तावदानाऐवजीं बर्फाचाच एक पातळ थर बसविलेला असतो. अशा रीतीनें सगळ्या गोष्टी बर्फाच्याच असल्यामुळे, व एकंदर आकारही बर्फाच्या ढिगासारखा वाटोळा असल्यामुळे, नवऱ्या माणसाला वाहेरून हीं घरें आहेत कीं, बर्फाचे ढांगच आहेत, हें ओळखतां येत नाहीं. ते लोक घरांत ज्या रस्त्यानें शिरतात त्या रस्त्याच्या पुढील तोंडावर दाराऐवजीं कांतड्याचे जाड पडदे सोडतात. ते घरांत एक दगडी प्रणती सारखी जळत ठेवितात; यामुळे बाहेर वाजते तितकी थंडी या घरांत वाजत नाहीं. वर लांकडाच्या तक्तपोशीऐवजीं एक कांतड्याचें जाड छत लावलेलें असतें. त्यामुळे वरील बर्फ थोडेंसें वितळलें, तरी पाणी खालीं ठिपकत नाहीं. जमिनीवरही बसण्याकरितां जिकडे-तिकडे कांतडींच पसरलेलीं असतात. भिंतींना कांतड्याचे चाबूक, धनुष्य-बाण, भाले, बरच्या इत्यादि शस्त्रें लटकावून ठेवण्याकरतां सोयीहि केलेल्या असतात. सारांश, या बर्फाच्या घरांतून शक्य त्या सुखसोयी करून “ एस्किमो ” आपला संसार सुखाचा करून घेतात. असलेल्या

वस्तूवरच भागवून, नसलेल्या वस्तूसाठीं अडून न बसतां, संसार सुखासमाधानानें करण्याची केवढी मोठी कला मनुष्याला साधली आहे, नाही !

हे ज्ञालें “ एस्किमो ” च्या हिंवाळ्यांतील घरासंबंधीं. उन्हाळ्यासाठीं ते निराळ्याच प्रकारचीं घरे बांधतात. या घरांना हिंवाळ्यांतील लंकूड, माती, दगड, गवत, वगैरे सामग्री मिळणें त्यांना शक्यच नसतें. नाही म्हणावयास कधींकाळीं समुद्राचे भरतीवर एकादें लंकूड वहात आलेंच, तर त्याचा खांबासारखा उपयोग करून ते आपली अडचण भागवितात. अशा प्रकारें मिळविलेलें लंकूड मधोमध उभें करून त्यावर कांतडें पसरलें म्हणजे बनलें उन्हाळ्यांतील घर ! हीं कांतडीं मात्र “ एस्किमो ” ला मुबलक मिळतात. कारण पृथ्वीवरच्या ज्या भागांवर त्यांची वस्ती आहे, त्याच भागांत सील, वालरस, वगैरे प्राणीहि देवानें उत्पन्न केले आहेत; व त्यांचीं कांतडीं त्याला घराचे कार्मीं चांगलीं उपयोगी पडतात. घरांशिवाय आणखी कितीतरी बाबतीत या प्राण्यांचा “ एस्किमो ” ना उपयोग होतो. त्यांच्या कांतड्यांचीं घरे व कपडे हीं तर होतातच; परंतु त्यांचें मांस, रक्त, चरबी, वगैरे पदार्थांवरच “ एस्किमो ” आपली उपजीविका करतात. घरांतील दिव्याला लागणाऱ्या तेलवातीचे कार्मींही या प्राण्यांच्या चरबीचा व आंतड्यांचा उपयोग होत असल्यामुळें, या प्राण्यांपासूनच “ एस्किमो ” ला प्रकाश व उष्णता मिळतात असें म्हणावयास हरकत नाही. अशा प्रकारें अन्न, वस्त्र, घर, प्रकाश व उष्णता या ज्या जीविताच्या मुख्य गरजा त्या सर्व “ एस्किमो ” च्या बाबतीत हे प्राणी भागवितात ! मुलांनो, अरब लोकांनीं आपल्या उंटाचे उपकार अधिक मानावेत, का “ एस्किमो ” ने या प्राण्यांचे उपकार अधिक मानावेत ?

घरे व त्यांच्या आसपासचे प्राणी या दोन गोष्टींशिवाय आणखी कितीतरी मजेदार गोष्टी “ एस्किमो ” संबंधी सांगता येण्यासारख्या आहेत. त्यांची ती ठेंगणी व घामट शरीरे, त्यांचा केसाळ पोषाख, त्यांचे ते किळसवाणे खाणेपिणे, वगैरे गोष्टींचे तर तुम्हांला हंसूच येईल, परंतु बर्फाचीं घरे, माशांच्या हाडकांचीं

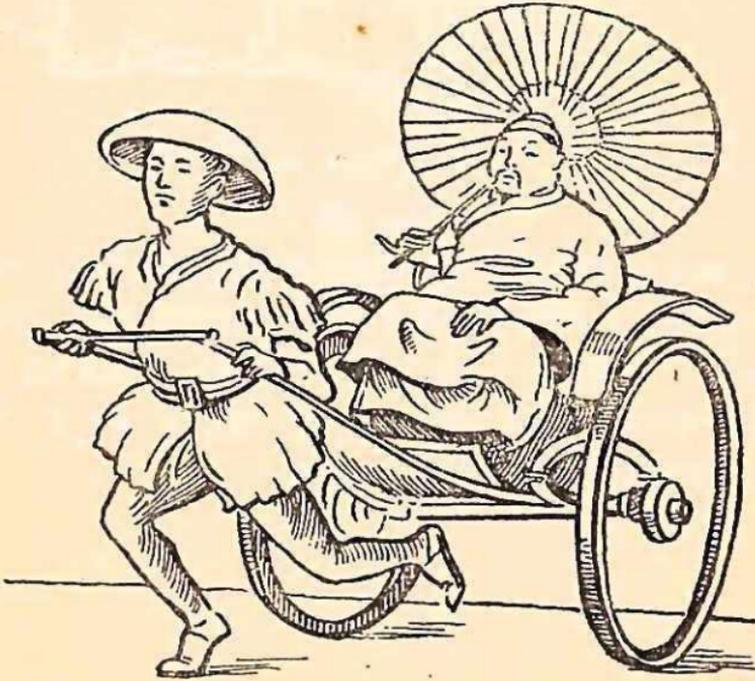
बर्फाचीं घरे

हत्यारे, सील व वालरस या प्राण्यांच्या कांतड्याच्या होड्या वगैरे गोष्टी करण्यांत व विशेषतः सदरहू प्राणी पकडून त्यांची शिकार करण्यांत, “ एस्किमो ” जी विलक्षण हुशारी दाखवितात ती पाहिली, म्हणजे तुम्हांला त्यांच्या इतर गोष्टींचे हंसू न येतां त्यांच्या कौशल्याचे कौतुकच वाटू लागेल.

मौज १० वी.

माणसांच्या गाड्या

मुलांनो, आपलेकडे गाड्यांना बैल किंवा घोडे जुंपतात. इंग्रज लोक ज्या देशांत राहतात तेथे घोड्यांशिवाय खेचरे व गाढवेहि गाड्यांना जोडतात. अरबस्तानांत उंट्यांच्या गाड्या असतात. पृथ्वीवरील आणखी काहीं काहीं देशांत तर मोठमोठे कुत्रे व सांबोरेहि गाड्या ओढण्याचें काम करतात. परंतु असा एक

देश आहे कीं, तेथें बैल, वोडे, खेंचरें, गाढवें, कुत्रे, सांबरें वगैरे पशु गाड्या ओढण्याचें काम करीत नाहींत; तर तें काम मनुष्येच करितात. या देशाचें नांव 'जपान' असें असून तो आपल्या देशाच्या ईशान्येला बऱ्याच अंतरावर चीन म्हणून मोठा देश आहे, त्याच्या पलीकडे समुद्रांत आहे. त्याच्या समोवताळीं समुद्र असून तेथें बोटींतून जावयाला सुमारे १५ दिवस लागतात.

मागील पानावर दिलेलें चित्र पाहा. हीच ती माणसानें ओढावयाची गाडी. तिला जपानी लोक 'रिक्षा' म्हणतात. ती लहान, टुमटुमीत, व बरीच हलकी दिसते. तिच्यांत एकच मनुष्य बसण्याची सोय केली आहे. तो ओढणारा मनुष्य पहा कसा दणकट दिसतो तो ! जर लेंचापेंचा असता तर गाडी ओढून ओढून बिचान्याची छातीच फुटली असती ! ऊन लागूं नये म्हणून बसणाऱ्या इंसमानें छत्री घेतली आहे; परंतु ओढणाऱ्या माणसाचे दोन्ही हात गुंतले असल्यामुळे त्याला छत्री धरतां येणें शक्य नाहीं. म्हणून त्यानें पहा एक रंद, पसरट अशी गवताची टोपी डोक्याला घातली आहे. त्यानें पायांत घातलेले जोडेहि गवताचेच असून ते हलके व अतिशय स्वस्त—म्हणजे २-३ पैशाला मिळणारे—असतात; अर्थात् ते फार दिवस टिकत नाहींत. मुलांनों, तुम्हांला अशा प्रकारच्या गाडींत बसावयास आवडेल काय ? लगाम धरावयाला नको, वोड्याला आंवरायाला नको, घोडा बुजून गाडी कोठें खड्ड्यांत वालील कीं काय अशी धास्ती वाळगावयास नको, काहीं नको; परंतु आपणच बसावयाचें, व आपल्या सारख्याच माणसानें, तो केवळ गरीब आहे : म्हणून, आपल्याला ओढावयाचें, हें तुम्हांला कसेंच वाटे. परंतु जपानी लोकांना त्यांत काहीं कमीपणा

पाटत नाही. उलट गरीब लोकांना 'रिक्षा' ओढणें हा इतर धंद्यांपेक्षां जास्त किफायतशीर धंदा वाटतो. पूर्वी आपलेकडेहि श्रीमंत लोक मेण्यांतून किंवा पालख्यांतून जात-येत असत; व तें मोठेपणाचें एक लक्षण समजलें जात असें. अजूनहि लग्नकार्यांत आपण पालख्यांचा उपयोग करतोच कीं नाहीं ? पालख्यांना किंवा मेण्यांना ४१४ माणसें लागतात. जपानी "रिक्षा" ओढावयाला एकच मनुष्य पुरतो.

आपल्या देशांतही मद्रास, सिमला, माथेरान इत्यादि ठिकाणीं असल्या "रिक्षा" दृष्टीस पडतात. जपानांत माणसांनींच गाड्या ओढण्याचें एक कारण असें असावें कीं, त्या देशांत माणसें पुष्कळ, व त्या मानानें देश तर फार लहान; अशी स्थिति असल्या-मुळें जास्तीत जास्त धान्य उत्पन्न करतां यावें म्हणून शक्य तेवढ्या जमिनीची लागवड करणें अत्यंत जरूरीचें आहे. जपानांत डोंगरांच्या उतारांवरूनही जिकडेतिकडे भातांचीं शेते व चहाचे मळे दृष्टीस पडतात. अशा रीतीनें गुराढोरांना किंवा घोड्यांना चरतां येईल, अशी कुरणाळ जमीनच जपानांत फारशी शिल्लक नसल्यामुळें, या देशांत घोडे, बैल, गायी, वगैरे प्राणी बाळगणें फारसें फायद्याचें नसतें. शिवाय शेतींत किंवा इतर उद्योग-धंद्यांत गुंतलेल्या माणसांशिवाय कितीतरी माणसें रिकामीं असतात. अशा परिस्थितींत माणसें गाड्यांना जोडणें हें बैल, घोडे वगैरे प्राणी गाड्यांना जुंपण्यापेक्षां कितीतरी कमी खर्चाचें होत असलें पाहिजे. जपानचें ठीक आहे; पण माथेरान, सिमला वगैरे ठिकाणीं "रिक्षा" कां असाव्यात ? कदाचित् फॅशन म्हणून असेल. कदाचित् त्या गाड्या जास्त सुटसुटीत म्हणूनहि असेल.

मुलांनो, या एका चमत्कारिक चालीशिवाय जपानी लोकांच्या

इतर चालीरीती, त्यांची राहणी, त्यांचा उद्योग वगैरे कितीतरी चांगल्या गोष्टी सांगण्यासारख्या आहेत. ते आतां पूर्वाप्रमाणें नुसते शेतकरीच राहिले नसून, हल्लीं हल्लीं तर ते अमेरिका व इंग्लंड या देशांतील व्यापाऱ्यांच्या खालोखाल जगांतील मोठे व्यापारी असें समजण्यांत येते. हिंदुस्थानांत तर त्यांनीं आपला व्यापार पुष्कळच वाढविला आहे. तुमचीं सर्व खेळणीं; कागद, कापड, हस्तिदंत, लांकूड, रेशीम वगैरेच्या फुलें, फण्या, पंखे, वगैरेसारख्या सुंदर सुंदर वस्तु; कागद, पेन्सिली, पाठ्या, वगैरे स्टेशनरी माल; काड्यांच्या पेट्या, दिव्यांच्या चिमण्या, व विशेषतः रेशमी व सुती कापड, वगैरे पदार्थ जपानांतूनच येतात. हे सर्व पदार्थ जपानमधूनच कां येतात हें विचार करण्यासारखें आहे. ते मोठे बुद्धिमान् व शूर आहेत. त्यांच्या शेजारींच उत्तरेला रशिया म्हणून एक मोठा अवाढव्य देश आहे. सुमारे २५-३० वर्षांपूर्वी त्याची व जपानची लढाई जुपली; व तीत जपानचे लोक अतिशयच कमी असूनही त्यांनीं रशियन् लोकांचा पराभव केला ! त्यांना स्वतःचा देश फारच आवडतो; व देशाकरतां ते वाटेल ते कष्ट सोसण्यास तयार असतात. जपानी मुलेंहि तशींच. तीं तुमच्यापेक्षां ज्यास्त उद्योगी व खेळकर असतात. नेहमींच्या खेळण्याशिवाय त्यांच्यांत ' पतंगांचा सण ' व ' बाहुल्यांचा सण ' असे खास मुलांकरितां दोन सण असतात. पहिल्या सणाचे दिवशीं मुलगे पतंग वगैरे कागदाच्या वस्तु करून किंवा विकत घेऊन त्यांनीं खेळतात; दुसऱ्या सणाचे दिवशीं मुली निरनिराळ्या प्रकारच्या बाहुल्या करून खेळतात. याचा एक फायदा असा होतो कीं, मुलांना हस्तव्यवसायाची गोडी लहानपणापासूनच व खरोखरची लागते; व त्यांच्यांतूनच कांहीं पुढें उत्तम

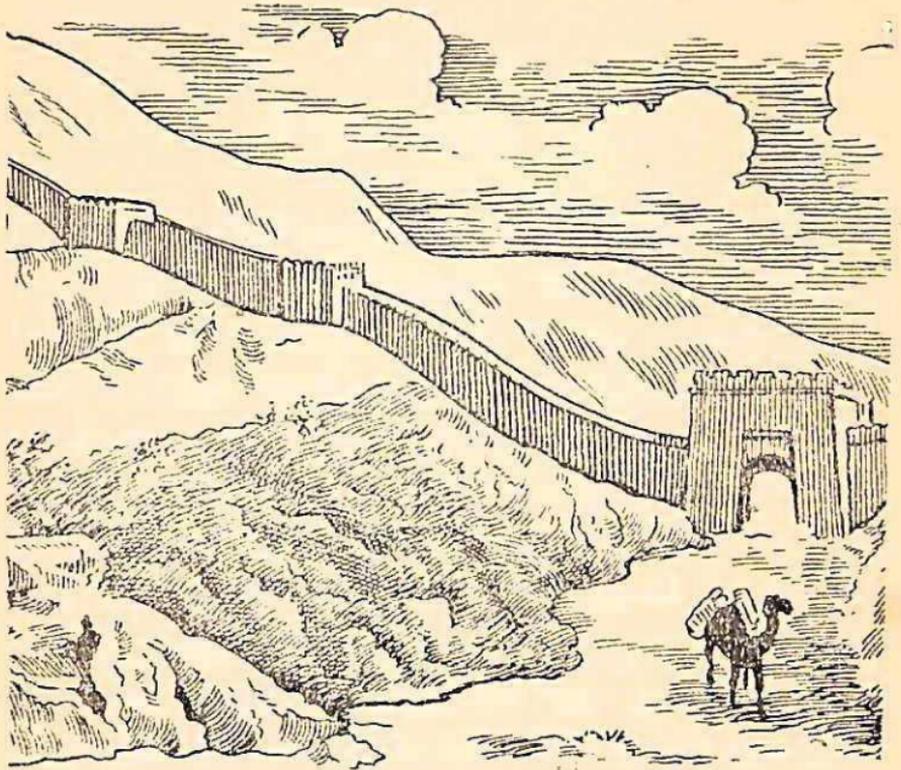
कारागीर होतात. मुलांचे जसे खास सण असतात, त्याप्रमाणेच मोठी माणसेंहि झाडांफुलांना वहर आला म्हणजे एका ठरलेल्या दिवशीं एकाद्या सुंदर ठिकाणीं जमतात, व फराळ वगैरे करून तो संबंध दिवस मोठ्या मजेत घालवितात.

मुलांनो, एकंदरीत पाहतां जपानी लोक आहेत कीं नाहींत मोठे हौशी व आनंदी ?

मौज ११ वी.

एक अजस्र भित्त.

मुलांनों, पहिल्या गोष्टींत हिंदुस्थानांतील लेण्यासंबंधी सांगतांना मी हिमालय पर्वतासंबंधी थोडासा उल्लेख केला होता हें तुम्हांला आठवत असेलच. जगांतील सर्व पर्वतांपेक्षा हिमालय उंच असल्यामुळें परदेशांत राहणाऱ्या लोकांना त्यांच्या उंचीचेंच कौतुक वाटतें. परंतु आपणा हिंदी माणसांना या त्याच्या उंचीचा आपल्या जीविताशीं किती निकटचा संबंध आहे हें जितकें पटतें तितकें त्यांना पटणें शक्य नाहीं. हिमालय इतका उंच आहे, व भिंतीसारखा आडवा पसरला आहे म्हणूनच पलीकडल्या रानटी व लुटारू तार्तर लोकांना इकडे म्हणजे हिंदुस्थानांत येऊन लुटारूट करतां येत नाहीं. हा हिमालय नसता तर या लोकांना थोपवून धरण्याकरतां आपल्याला किती त्रास पडला असता ! चीन देशाचीच गोष्ट घ्याना. हा देश आपल्या हिंदुस्थानासारखाच किंबहुना त्याहीपेक्षां मोठा असून तो आपल्या देशाच्या ईशान्येला आहे. याहि देशांतील लोकांना या तार्तर लोकांचा फार त्रास होत असे. हिंदुस्थानचें रक्षण करण्याकरितां सृष्टीनेच जशी हिमालयाची स्वाभाविक भित्त बांधली आहे, तशी चीनचे भोंवतालींहि तिनें बांधली नसल्यामुळें चिनी लोकांना उत्तरेच्या बाजूला एक मली मोठी खरोखरची भित्त बांधावी लागली आहे. ही भित्त जवळजवळ १५०० मैल लांब, व २०-२५ फूट—म्हणजे सहज दोन गाळ्या जाऊं येऊं शकतील इतकी—जाड आहे. पुण्यापासून मुंबई

एक अजस्र भित

१२० मैल लांब आहे; या मानानें ही १५०० मैल लांबीची भित किती लांबवर पसरली असेल याची तुम्हांला कल्पना येईल. तिच्यावरून आगगाडीनें प्रवास करावयाचें म्हटल्यास २-२॥ दिवस लागतील. ही भित इसवी सनापूर्वी २०० वर्षे म्हणजे सुमारे २१०० वर्षांपूर्वी, चिन्-शिह्-अंग्टी नांवाच्या राजानें बांधली असें सांगतात. हा राजा इतर बाबतींत फारच वाईट व आपमतलबी होता. आपणच चीनचे अगदीं पहिले राजे, व चीन देशाची जी काहीं सुधारणा आज दृष्टीस पडते ती सर्व आपणच केली असें पुढील पिढ्यांना वाटावें म्हणून त्या दुष्ट

राजाने आपल्या पूर्वाच्या ग्रंथांतून जें जें काहीं चांगलें होतें तें तें सर्व नाहीसिं केलें; हेतु हा कीं, त्या ग्रंथांत लिहून ठेवलेलीं शास्त्रें व कला या संवर्धांचा काहींहि मागमूस पुढच्या लोकांना लागूं नये, व सर्व काहीं आपणच निर्माण केलें असें लोकांना भासावें. परंतु त्याच्या दुदैवानें एक म्हातारा असा निघालाच कीं, त्याला त्या ग्रंथांत लिहून ठेवलेलें सर्व काहीं पाठ येत होतें; व अशा रीतीनें त्या दुष्ट राजाचा दुष्ट हेतु न साधतां खरी स्थिति पुढील पिढ्यांतील लोकांना समजलीच !

ही उंच भित ज्या डोंगरांवर बांधली आहे ते डोंगरही उंचच असल्यामुळें एकंदर भित इतकी उंच दिसते कीं, मंगळाच्या ताऱ्यावरून—म्हणजे अदमासें ३ कोटी मैल अंतरावरून—पृथ्वीच्या पृष्ठ-भागाकडे पाहणारास मानवी हातानें बांधलेली—सृष्टीनें निर्माण केलेली नव्हे—अशी एकादी कृति दिसणें शक्य असेल तर ती ही चिनी भितच होय, असें म्हणतात. एवढें खास कीं, आजपर्यंत मनुष्यानें जें जें काहीं पृथ्वीवर बांधून ठेवलें आहे त्या सर्व बांधकामांत चिनी भित हीच सर्वांत उंच आहे, ही गोष्ट अगदीं खरी आहे.

ही सर्व भित वरून मोठमोठ्या पक्क्या विटांनीं बांधून घेतली असून तिच्या पोटांत मात्र माती आहे; आणि म्हणून तिची वेळो-वेळीं इतकी दुरुस्ती करावी लागली आहे कीं, आतां मूळची भित फारच थोड्या ठिकाणीं शिल्लक राहिली आहे. ही सर्व भित डोंगरांवरच बांधली असल्यामुळें डोंगर ज्या मानानें खालीं वर झाले आहेत, त्या मानानें ही भितही खालींवर होत गेली आहे. शत्रूची टेहळणी करण्याकरितां म्हणून हिच्यावर मधून उंच उंच वुरुजा-सारखे मनोरे उभारले असून, प्रत्यक्ष लढाईची पाळी आली असतां

उपयोगी पडाव्या म्हणून त्या मनोऱ्यांवरून मोठमोठ्या अवजड पितळी किंवा लोखंडी तोफा ठेवल्या आहेत. मुलांनो, पहा, ज्या वेळीं युरोप व आशिया खंडांतील इतर लोक अगदीं रानटी दशेंत होते, त्यावेळीं चिनी लोकांना बांधकाम, तोफा पाडणें व त्यांना लागणारा दारूगोळा तयार करणें इत्यादि कलांसंबंधीं पूर्ण माहिती होती ! वरील कलांशिवाय त्यांस छापण्याच्या कलेची व खलाशी लोकांच्या दिशा ओळखण्याच्या यंत्राचीही माहिती इतक्या जुन्याकाळीं होती ! चिनी लोक पूर्वीं फारच बुद्धिमान व सुधारलेले असले पाहिजेत. पण वॉईट येवढेंच वाटतें कीं, ते पूर्वीं जितके सुधारलेले होते, तितके आतां राहिले नसून, उलट इतर राष्ट्रांच्या मानांनो मागेच पडले आहेत. कारण आपल्या पूर्वींच्या ज्ञानामध्ये भर घालून त्याचा व्यवहाराकडे उपयोग करून घेण्याऐवजीं ते असलेल्या ज्ञानांतच संतुष्ट राहिले ! व इतर लोकांनीं मात्र चिनी लोकांच्या ज्ञानाचा व शोधांचा फायदा घेऊन आपली सुधारणा करून घेतली. मुलांनो, चिनी लोक या बाबतींत अगदीं आपल्यासारखे आहेत नाहीं ? आपणा हिंदी लोकांनाहि इतर लोकांचे अगोदर विमानाची कल्पना नव्हती का ? रामानें ' पुष्पक ' नांवाच्या विमानांतूनच सीतेला लेंकेहून परत आणिली अशी गोष्ट तुम्हीं ऐकिली असेल. परंतु त्या माहितींत भर न घालतां उलट आपण ती कलाच इतकी विसरून गेलों कीं, विमानासंबंधींच्या सर्व गोष्टी आतां आपणांस इतर लोकांपासून शिकाव्या लागत आहेत.

तार्तर लोकांपासून चीन देशाचें रक्षण करण्याकरितां म्हणून ही भिंत बांधणें त्यावेळीं जरूरीचें असलें तरी, सामान्यतः चिनी लोकांना, हिंदु लोकांप्रमाणेंच, प्रत्येक ठिकाणीं भिंती घालण्याची संवयच लागली होती असें दिसतें. त्यांच्या बागा, अंगणें, वरें,

शहरें या सर्वोभोवतीं जाडजूड भिंती असावयाच्याच. हेतु हा कीं, इतरांना आपल्या घरांत काय चाललें आहे हें दिसूं नये. परंतु या भिंती घालून अडोसा करण्याच्या या चालीचा त्यांच्यावर एक कायमचा वाईट परिणाम असा झाला आहे कीं, त्यांचें आपसांतील दळणवळण कमी होऊन ते कितीतरी वर्षें संकुचित दृष्टीने व मागासलेले राहिले. हल्लीं कोठें त्यांच्यांत शिक्षणाचा व कलांचा प्रसार होऊं लागून एक प्रकारची जागृति उत्पन्न झाली आहे.

मुलांनां, तुम्हांला या भिंतीप्रमाणेंच चिनी लोकांसंबंधीं आणखी कितीतरी मजेदार गोष्टी सांगतां येतील. पुरुषांची लांबलचक शेडीची वेणी तर प्रसिद्धच आहे. ही वेणी फार लांब असते. कधीं कधीं ती कमरेपर्यंतहि असते. आतां मात्र शिकलेले चिनी लोक ही वेणी ठेवीत नाहींत. साहेबलोकांप्रमाणेंच ते केस ठेवितात व विंचरून भांग पाडतात.

चिनी लोक आपणांप्रमाणें हातानें, किंवा साहेबलोकांप्रमाणें कांड्या-चमच्यानें जेवीत नाहींत; तर बांबूच्या दोन लांब कांड्या घेऊन ते त्यांनीं भराभर जेवतात. चीनमध्ये तांदूळ व चहा यांचें पीक फार. परंतु लोक अतिशय असल्यामुळें नुसत्या भातावर सर्वांचें भागणें शक्य नाहीं. भाताशिवाय यांना मांस व मासेहि खावे लागतात. याशिवाय सरडे, पाली, झुरळें यांचाहि त्यांचीं लोणचीं, रायतीं वगैरे करून तोंडी लावण्याकडे ते उपयोग करतात ! परंतु ते तरी विचारे काय करतील ? इतक्या लोकांना तांदूळ, मासे, भाजीपाला पुरला तर पाहिजेना ? कारण चीन-देशांत जितकीं माणसें आहेत तितकीं दुसऱ्या कोणत्याही एका देशांत नाहींत, आपणही त्यांच्याइतके असतो, व आपल्या देशांतही

जर पुरेसे धान्य पिकले नसते, तर आपलीहि स्थिति तीच झाली असती !

मुलांना, तुम्हांला मजेदार वाटणारी एक गोष्ट सांगू का ? चिनी मुलें तुमच्यासारखें पेन्सिलीनें किंवा लेखणीनें लिहीत नाहींत, तर तीं ब्रशानें लिहितात. तसेंच तीं आपल्याप्रमाणें डावीकडून उजवीकडे आडवें लिहीत जात नाहींत, तर कागदाच्या उजव्या बाजूच्या वरच्या कोंपऱ्यापासून खालीं खालीं लिहीत येतात. उदाहरणार्थ, ' मुला तुझे नांव काय ? इकडे ये; हा खाऊ घे.' असें सरळ आडवें लिहिण्याऐवजीं चिनी मुलें या अर्थाच्या त्यांच्या लिपींतील खुणा खालीलप्रमाणें लिहितील:—

इ	मु	आरवी किंवा फारशी लिहिण्याच्या पद्धतींतहि
क	ला	चिनी लोकांप्रमाणें उजवीकडून डावीकडेच
डे	तु	लिहीत जातात; परंतु त्यांचप्रमाणें ते उभें न
ये	झे	लिहितां आपलेप्रमाणें आडवें लिहितात. चीन-
हा	नां	मध्ये मुलीपेक्षां मुलांना जास्त मान देतात. त्याची
खा	व	बडेजाव फार. आपल्याकडील प्रमाणेंच मुलगी
ऊ	का	झाली कीं आईबापांचीं मनं खट्टू होतात. परंतु
घे.	य	हीहि स्थिति आतां नाहींशी होऊन, दिवसें-

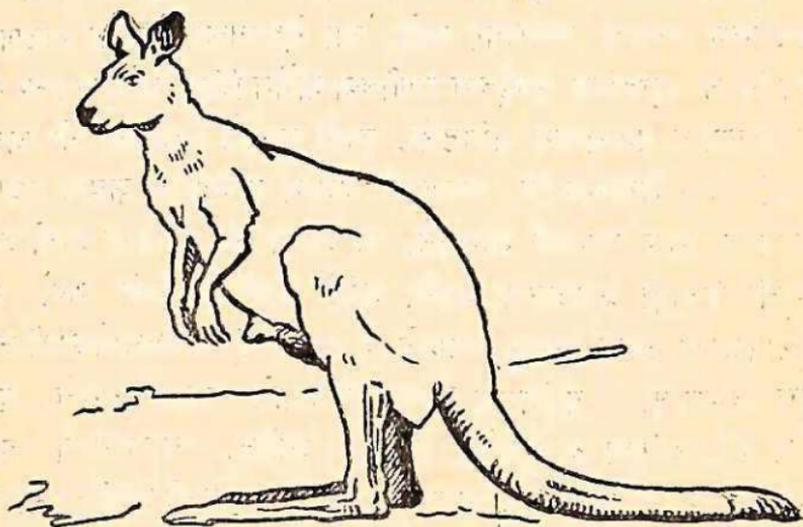
दिवस सर्व देशच सुधारत चालला आहे. मुलांना, आपल्या जुन्या दोस्ताप्रमाणें आपणांसही आतां सुधारावयास पाहिजे नाहीं ?

माज १२ वी.

तीन पायांचा प्राणी.

० मुलांनों, कुत्रीं, मांजरें, गायी, बैल, घोडे, सिंह, वगैरे पशूंना चार पाय असतात; चिमणी, कावळा, पोपट, वगैरे पक्ष्यांना व माणसांना दोन पाय असतात; कीटकांना सहा पाय असतात; परन्तु मी ज्या प्राण्यावद्दल आतां तुम्हांला सांगणार आहे त्याला पशूप्रमाणें चार पायांचा मानावयाचा, का पक्ष्यांप्रमाणें दोन पायांचा मानावयाचा, का मी म्हणतां त्याप्रमाणें तीन पायांचाच म्हणावयाचा, हें तुमचें तुम्ही ठरवा. ह्या विचित्र प्राण्याचें नांव “ कांगारू ” असे आहे. हा प्राणी ऑस्ट्रेलिया म्हणून एक मोठें खंड हिंदुस्थानच्या आग्नेयेला बऱ्याच अंतरावर आहे, त्या देशांतला मूळचा राहणारा. तथापि तो तुम्हांला मुंबईच्या राणीच्या बागेत किंवा अशाच इतर पशुसंग्रहालयांत पहावयास सांपडतो. तुम्ही मुंबईस गेलां तर तो अवश्य पहा! ऑस्ट्रेलियासारखी कुरणाची जमीन व बेताची कडक हवा या प्राण्याला फार चांगली मानवते. या प्राण्याच्या पुष्कळ जाती असून त्यांची उंचीही कमजास्त असते. काहीं काहींची उंची तर, सहा फुटांपेक्षांही जास्त असते; म्हणजे हे प्राणी उंच माणसापेक्षांही जास्त उंच दिसतात. “ कांगारू ”च्या चित्राकडे पहा. त्याचे पुढचे पाय कसे आंखुड व रोडलेले दिसत आहेत. चालण्याचे कामी त्यांचा उपयोग होईनासा झाल्याबरोबर विचार्यांची शक्तीही नाहीशी झाली आहे ! व काहीं दिवसांनीं तर, ते अजिबातच नाहीसे होतील कीं काय कोणास ठाऊक ! इंग्लंडांत बैलांना आतां कोणी नांग-

राला किंवा गाडीला जुंपीत नसल्यामुळे त्यांचे वशिडच नाहीका नाहीसं झाले ? तशीच स्थिति “ कांगारू ”च्या पुढच्या पायांचीही झाल्यास नवल नाही. उलट मागचे पाय पहा केवढे लांब व जोरदार आहेत. कारण चालण्याचा सर्व भर आतां त्यांचेवरच पडत आहे. पुढचे पाय असून निरुपयोगी झाल्यामुळे व मनुष्यांप्रमाणे अजून सर्वस्वी मागील पायांवरच ताठ उभे राहतां येत नसल्यामुळे या प्राण्यांची चालतांना किंवा धांवतांना मोठी चमत्कारिक स्थिति झाली असती खरी. पण ही त्यांची अडचण ओळखूनच कीं काय, देवाने त्यांना एवढे मोठे व दणकट शेंपूट दिले आहे कीं, मागले दोन पाय व तिसरे शेंपूट यांच्या जोरावर तो धावू पळू शकतो; एवढेच नव्हे, तर तो वीस वीस फूट लांब उड्या मारू शकतो !

कांगारू

बैल, गाई, म्हशी वगैरे प्राण्यांना आपलें शेंपूट माशा हांकल-
ण्यास उपयोगी पडतें. पण “कांगारू”चें शेंपूट त्याला पळ-
ण्याचे कामीं उपयोगी पडतें ! दोन पाय व शेंपूट यांच्या साहा-
य्यानें हा प्राणी चालतो व पळतो म्हणून मीं याला तीन पायांचा
प्राणी असें म्हटलें आहे. माझें म्हणणें बरोबर आहेना ? “कांगारू”
च्या शरीराचा दुसरा एक चमत्कारिक भाग म्हणजे मादीच्या
पोटावर असलेला एक मोठा स्वाभाविक खिसा किंवा कप्पा हा
होय. या कप्प्यांत मादी आपलें लहान पोर, तें धांवू पळू लागे-
पर्यंत ठेवीत असते. माणसें आपल्या मुलांना कडेवर, खांद्यावर
किंवा पाठीशीं बाळगतात; परंतु “कांगारू”ची मादी आपलें
पोटचें पोर पोटाशींच बाळगते. चित्रांतील “कांगारू”कडे
पहा. त्याच्या पोटांतून आणखी एक चिमुकलें पोर आपलें तोंड
बाहेर काढून डोकावीत असल्याचें तुम्हांला दिसेल.

ऑस्ट्रेलियांतील लोक “कांगारू”ची शिकार करून त्याचें
मांस खातात; किंवा त्याच्या केसाचे मऊ मऊ कपडे करतात.

मुलांनो, या “कांगारू”शिवाय आणखीहि कितीतरी चम-
त्कारिक प्राणी ऑस्ट्रेलियांत आहेत. “एमू” नांवाचा एक
शहामृगाप्रमाणें दिसणारा प्राणी आहे. त्याला पक्षी म्हणतात, परंतु
त्याला पक्ष्यांप्रमाणें पंखही नाहींत व उडतांही येत नाहीं ! पण तो
माणसापेक्षांहि उंच असून, घोड्यापेक्षांहि जास्त जलद धांवतो.
आफ्रिका खंडांतही तेथील दाट जंगलांत कांहीं कांहीं चमत्कारिक
प्राणी दृष्टीस पडतात. “जिराफ” हा प्राणी हत्ती, उंट, वगैरे
उंच प्राण्यांपेक्षांहि जास्त उंच असतो. झाड कितीहि उंच असेना,
याचें तोंड त्याला पांचावयाचेंच ! ऑस्ट्रेलियांतील ‘एमू’प्रमाणेंच
उडतां न येणारा, अत्यंत जलद धांवणारा, पण ‘एमू’पेक्षांहि मोठा

असा एक पक्षी आफ्रिकेंत सांपडतो, त्याला “ ऑस्ट्रिच ” किंवा शहामृग म्हणतात. मुलांना, तुम्हांला हे व आणखीहि कितीतरी चमत्कारिक प्राणी मुंबईस राणीच्या वागेंत पहावयास सांपडतील. केव्हांना केव्हां तरी ते अवश्य पहा.

“ कांगारू ” शिवाय ऑस्ट्रेलियांतील आणखीहि एकदोन गोष्टी सांगण्यासारख्या आहेत. तेथे मेंढ्यांना चरण्यासारखी जमीन मुबलक असल्यामुळे, सामान्य माणसांपाशींहि मेंढ्यांचे मोठमोठे कळप असतात. शिवाय मेंढ्यांवर लोंकरही फार दाट व चांगली येते. आपल्याकडे मेंढ्या थोड्या व त्यांवर लोंकरही फारशी नसल्यामुळे धनगर लोक नुसत्या हातानेंच लोंकर कातरतात; परंतु तेथें अशाप्रकारें हातानें लोंकर कातरणें शक्यच नसतें; ती यंत्रांनींच काढावी लागते. तसेंच येथें जमिनींतून पाण्याचे मोठमोठे फवारे वर उडत असल्यामुळे, लोंकर धुण्याकरितां लागणाऱ्या वाहत्या पाण्याचीहि चांगलीच सोय आहे; परंतु एकादे वर्षी पाऊस न पडून माळांवर गवत उगवलें नाहीं, म्हणजे मेंढ्या पटापट मरतात, व सर्व माळचे माळ मेंढ्यांच्या प्रेतांनीं भरून जातात ! ऑस्ट्रेलियांतील आणखीहि एक मोठी उत्पन्नाची बाब म्हणजे गहू ही होय. तेथें हजारों एकर जमिनीवर गव्हांच्या शेतांशिवाय दुसरे काहीं दिसणार नाहीं. आपल्या हिंदुस्थानांतहि वऱ्हाड, मध्यप्रांत, पंजाब, सिंध, वगैरे प्रांतांत पुष्कळ गहू पिकतो; परंतु तो ऑस्ट्रेलियांतील गव्हाचे मानानें फारच थोडा. मुलांना, ऑस्ट्रेलियांतून इतकी लोंकर व गहू हीं दुसऱ्या देशांत जातात कीं, जणूं काहीं दुसऱ्या देशांना अन्न व वस्त्र पुरविण्याचें काम एकट्या ऑस्ट्रेलियाचेंच आहे ! याशिवाय तिसरें मोठें उत्पन्न म्हणजे तेथील डोंगरांत सांपडणारें सोने हें होय. या सोन्याचा शोध

मौज १३ वा.

पृथ्वीची लूट.

मुलांनां, पूर्वीं पैसे सुरक्षित ठेवण्याकरितां हल्लीं प्रमाणें वँका वगैरे नव्हत्या, व चोराचिलटांचें भयहि जास्त असल्यामुळें, लोक आपला सर्व पैसाअडका, दागदागिने, वगैरे जमिनींत पुरून ठेवीत असत, व कधींमधीं सणांवारांना बाहेर काढीत असत. पृथ्वीचें वर्तनहि, मला वाटतें, या बाबतींत मनुष्याप्रमाणेंच आहे. तिनें आपली सर्व संपत्ति जमिनींत पुरून ठेविली आहे. हल्लींच्या बंदोबस्ताच्या दिवसांत माणसांमाणसांमधील चोऱ्यामाऱ्या किंवा लुटालुटी कमी झाल्या असतील; परंतु मनुष्यानें पृथ्वीची जी लूट चालविली आहे, ती कोण, कशी व केव्हां कमी करणार ? पण मनुष्य पृथ्वीला लुटून लुटून तरी किती लुटणार ? पृथ्वी ही इतकी मोठी आहे, व तिच्यांतील संपत्तीहि इतकी विपुल आहे, कीं मनुष्य आपल्या संपत्तीची चोरी करतो आहे याची तिला दाद देखील नाही ! जमीन व पाणी हे जे पृथ्वीचे दोन भाग, या दोन्ही भागांत तिनें आपली संपत्ति सारखीच भरून ठेविली आहे; व या दोन्ही ठिकाणीं मनुष्याचे हल्ले सारखे चालू आहेत.

मुलांनां, पृथ्वीनें जमिनींत ही पुरलेली संपत्ति कोणती बरें असेल ? सोनें, चांदी, तांबें, लोखंड, निकेल, जस्त, कथील, वगैरे धातू तर तुम्ही ओळखलेच असतील; परंतु कोळसा, माती, दगड, तेल, हीहि जमिनींत पुरलेली संपत्तीच होय. मागील एका

भागांत मीं तुम्हांला तेल व कोळसा यांची माहिती दिलीच आहे. या भागांत धातूंपैकीं अतिशय महत्त्वाचे धातु जे सोने व लोखंड त्यांची माहिती देतो.

सोन्याचे दागदागिने करतात व नाणें पाडतात, हें तुम्हांला माहितच आहे. परंतु तें पृथ्वीवरील कोणकोणत्या देशांत सांपडतें, त्याचा प्रथमतः कोणी, केव्हां व कसा शोध लाविला, तें जमिनीतून वर कसे काढतात, तें आपणांला जसें दिसतें तसेंच मूळपासून असतें, का त्याच्यांत काहीं फरक पडतो, त्याचीं नाणीं कशीं पाडतात, इत्यादि कितीतरी गोष्टींविषयीं तुम्हांला एकावेसें वाटत असेल, नाहीं ? ही सर्व माहिती थोडक्यांत देणें फार कठीण आहे; परंतु पाहतों जमतें का !

मुलांनीं, आपण आपल्या हिंदुस्थानाला ' सुवर्णभूमि ' म्हणजे सोन्याची जमीन असं म्हणतों तें तेथें सोने सांपडतें म्हणून नव्हे; तर तेथें उत्पन्न होणाऱ्या सर्व प्रकारच्या व मुबलक धनधान्यामुळे; तथापि म्हैसूर, हैद्राबाद वगैरे संस्थानांत तें थोडेसें सांपडतहि. परंतु हिंदुस्थानांत सांपडणाऱ्या सोन्यापेक्षां कितीतरी जास्त सोने आफ्रिका व ऑस्ट्रेलिया या खंडांत सांपडतें. येथें सोन्याच्या खाणींचा शोध कसा लागला, याची हकीगत फारच मौजेची आहे. आफ्रिका खंडाच्या पश्चिमेस गिनीचे किनाऱ्यावर "अशांटी" म्हणून जें ठिकाण आहे तेथील मूळचे राहिवासी तेथील सोन्यासंबंधीं फारच चमत्कारिक गोष्टी सांगतात. उदाहरणार्थ, पूर्वीं तेथील कोणी वडे लोक मेले म्हणजे त्यांस सोन्यांतच पुरीत असत ! तेथें पूर्वीं सोन्याचे ४-४।५-५ फूट उंचीचे खांब असून, त्यांची राखण करण्याकरितां त्यांवर भुतें बसलीं असत; व कोणी दुष्टानें खांबांना हात लावला कीं, तीं भुतें त्याला आंधळा करून टाकीत ! अर्थात् या गोष्टी काल्पनिक आहेत;

परंतु त्यांवरून तेथें पूर्वीपासूनही सोने किती मोठ्या प्रमाणांत सांपडत आहे, याची कल्पना होते. इंग्रज लोकांनी सोन्याचा हा टापू आपल्या कबज्यांत आणण्याचे फार दिवस प्रयत्न केले. हा भाग इतका रोगट असे की, त्या रोगानें त्यांचे हजारां लोक मेले. शेवटीं १८९६ सालीं हा भाग त्यांचे अंमलाखालीं आला, व तेव्हांपासून तेथील खाणींचें काम सुरळीत चाललें आहे, आपण सोन्याच्या एका नाण्याला “ गिनी ” म्हणतो त्याचें कारण, हें नाणें मूळ गिनीच्या किनाऱ्यावर सांपडणाऱ्या सोन्याचें पाडलें, हें होय. पश्चिम किनाऱ्याप्रमाणेंच आफ्रिकेच्या दक्षिण किनाऱ्यावरही सोने असल्याचें १८९६ पूर्वीच समजून आलें होतें. येथें मोठमोठ्या व हजारां फूट खोल खाणी आहेत. जमिनीत खाली खणीत जात असतां, सोन्याचे दगडच्या दगड सांपडतात. ते मोठमोठ्या जात्यांत घालून दळतात व त्या भुग्यांतून सोने निराळें करण्यांत येतें.

आफ्रिका खंडांतल्या खाणींप्रमाणें ऑस्ट्रेलिया खंडांतील सोन्याच्या खाणी खोल नसतात. तेथें सोने डोंगरांत, जमिनीवरील धुळींत किंवा नदीच्या रेंतींत मिसळलेलें दृष्टीस पडतें. त्यामुळें आफ्रिका खंडांतील खाणींतून सोने काढण्याला जितका खर्च येतो व मेहनत पडते, तितका खर्च व मेहनत हें सोने काढण्याला लागत नाही. वाळू धुऊन तें पाणी कांहीं वेळ तसेंच ठेवून दिलें म्हणजे जड सोने आपोआपच खालीं तळाशीं बसतें.

या बाजूच्या सोन्याचा शोध लावण्याचें श्रेय ‘ हारग्रेव्ह ’ नांवाच्या मनुष्यास आहे. हा मूळ शेतकरी असून ऑस्ट्रेलियाच्या आग्नेय किनाऱ्यावर ‘ बॅथर्स्ट ’ म्हणून एक गांव आहे तेथें रहात असे. परंतु फार दिवस पाऊस न पडल्यामुळें विचारा शेतिला कंटाळला; व निराश होऊन, अमेरिका खंडांतील एका गांवीं

नुकतेंच सोनें सांपडलें होतें तें सोनें मिळवून श्रीमंत होण्या-
करितां गेला. इतर लोक चांगले गव्वर होत होते, परंतु हा विचारा
मात्र गरीबच्या गरीब राहिला. परंतु डोंगर फोडीत असतां त्याच्या
मनांत सहज असा एक विचार आला कीं, जर 'वॅथर्सट'चे डोंगर-
ही याच डोंगराप्रमाणें दिसतात, तर येथल्याप्रमाणें तेंहि सोनें
कां सांपडूं नये ? झालें ! या विचारानें उचल खाल्याबरोबर तो
तेथून निघून परत 'वॅथर्सट'ला आला; व तेथील डोंगर फोडून
पाहतो, तो तर्क केल्याप्रमाणें त्याला तेंहि सोनें असल्याचें आढ-
ळून आलें ! तेव्हां 'हारग्रेव्ह'ला इतका आनंद झाला कीं, त्या
आनंदाचे भरांत तो आपल्या बरोबरच्या मित्राला म्हणाला,
“ मित्रा ! या शोधाबद्दल आपली इतकी कीर्ति होणार कीं,
आपणां दोघांना तर सरकाराकडून 'बॅरन्' 'नाइट' इत्यादि
बहुमानाच्या पदव्या मिळतीलच; परंतु या माझ्या म्हाताऱ्या
बोड्यालाही तो मेल्यावर त्याच्या अंगांत पेंढा भरून इंग्लंड-
मधल्या अतिशय प्रसिद्ध वस्तुसंग्रहालयांत ठेवण्यांत येईल. ”
आणि “ हारग्रेव्ह ”ची ही अटकळ खोटी ठरली नाही. त्याचें, व
त्यानें ज्या डोंगरांतून सोनें शोधून काढलें त्या डोंगराचें नांव
जिकडेतिकडे झालें. आसपास राहणाऱ्या सर्व लोकांनीं आपा-
पले बंदे सोडून दिले, व हातांत कुदळी, फावडी, व वमेलीं
घेऊन ते सोनें काढण्याकरितां या ठिकाणीं धांवले ! शेतकऱ्यांचीं
शेतें ओस पडलीं, नावाड्यांच्या नावा नांगरून पडल्या, दुकान-
दारांचीं दुकानें बंद झालीं, कचेऱ्यांतील कारकुनांनीं व अधि-
काऱ्यांनीं आपापल्या नोकऱ्यांचा राजीनामा दिला, व पोलीस शिपा-
यांनीं आपापल्या गेटांना रामराम ठोकला ! व शेवटीं विचाऱ्या
गव्हर्नराला स्वतःसच आपले वूट साफरूफ करावे लागले ! येवढेंच

नव्हे, तर ही बातमी इंग्लंडसारख्या दूरदूरच्या देशांपर्यंत हां हां म्हणतां पोचून तेथूनहि लोकांच्या झुंडींच्या झुंडी ' सोने ' ' सोने ' करीत थेट ऑस्ट्रेलियांत लोटल्या ! अर्थात् सर्वांनाच हा धंदा सारखाच मानवला असें नसून, कांहीं या धंद्यावर गव्वर होऊन तेथेंच राहिले, तर कांहींना हात हालवीत परत जावें लागलें ! कांहींची ' लंकेंत सोन्याच्या विटा ' यासारखी स्थिति झाली ! सोने मिळून उत्पन्न वाढलें, पण खर्चही त्याच प्रमाणांत वाढला ! साध्या हजामतीलाही सोन्याची एक विटा पडूं लागली ! मुलांनो, " हारग्रेव्ह " मोठा नशीबवान् खरा ! आपणही यावेळीं तेथें असतो तर ! पण जाऊं द्या.

वरील दोन्ही तिन्ही ठिकाणीं आपल्याला असें दिसलें कीं, तेथें सोनें प्रथम जमिनींत दडून पडलें असून, त्याचा थोडाथोडा सुगावा तेथील मूळच्या लोकांना लागत चालला होता; परंतु त्यांजपाशीं चांगली हत्यारें व यंत्रसामुग्री नसल्यामुळें, व सोने गाळून शुद्ध करण्याचें ज्ञानही त्यांना नसल्यामुळें, जमिनींत गडगंज भरून राहिलेल्या सोन्याचा त्यांना फारसा उपभोग घेतां आला नाहीं; व त्या बिचाऱ्या सोन्याला जमिनींतून बाहेर येण्याकरितां युरोपमधून येणाऱ्या लोकांची वाट पहावी लागली ! हे लोक लौकरच व्यापार, शेती वगैरे करण्याकरितां तेथें आले, व त्यांनीं आपल्या बुद्धीच्या व शक्तीच्या जोरावर मूळच्या लोकांची त्या त्या भागांतून हकालपट्टी करून सोन्याच्या जमिनी काबीज केल्या ! पहा ! संपत्ति असूनहि ती भोगण्यास अकल लागते !

लोखंड हें तुम्हांला सोन्यारुप्याइतकें किंमतीचें वाटत नाहीं; परंतु हल्लींच्या या यंत्रांच्या दिवसांत लोखंडाला इतकें महत्त्व येत चाललें आहे कीं, सोन्यारुप्यापेक्षांहि त्याची किंमत जास्त आहे

असें मानतात, एक वेळ सोन्यारुप्याशिवाय आपलें चालेल, परंतु लोखंडाशिवाय आपल्याला एक पाऊल देखील टाकतां यावयाचें नाहीं. आगगाड्या, आगबोटी, मोटारी, सर्व प्रकारचीं लहान-मोठीं यंत्रें, इमारती, कारखाने, व आणखीहि कितीतरी गोष्टी करतांना लोखंडाची गरज लागते. आणि अशाप्रकारें तें मनुष्याला अतिशय आवश्यक आहे म्हणूनच कीं काय, तें पृथ्वीवर बहुतेक सर्व ठिकाणीं थोड्या फार प्रमाणांत सांपडतेंच. परंतु त्यांतलेत्यांत तें अमेरिकेंतील युनायटेड स्टेट्स्, युरोपमधील इंग्लंड, जर्मनी वगैरे देशांत, व आशियातील रशियांत फारच मोठ्या प्रमाणांत सांपडतें. आपल्या हिंदुस्थानांतही वंगाल, बहार, ओरिसा वगैरे प्रांतांत त्याच्या खाणी आहेत. सोनें जसें मातींत मिसळलेलें असतें, तसेंच लोखंडही जमिनींत कोळसा किंवा माती यांत मिसळलेलें असतें. हें मिसळलेलें लोखंड वेगळें करण्याची कृति फारच आश्चर्यकारक आहे. त्याच्याकरितां १००--१०० फूट उंचीच्या वाटोळ्या भट्ट्या तयार करून त्यांत हें मातींत मिसळलेलें लोखंड भरतात, व खालून भट्ट्या पेटवून देतात. आगीच्या भयंकर आंचेनें या मिश्रणांतील मातीचा किंवा कोळशाचा भाग जळून जातो, व शेवटीं शुद्ध लोखंड तेवढें शिल्लक राहतें. याचेंच पुढें पोलाद तयार करतात.

मुलांनां, लोखंड खाणींतून काढणें, तें भट्टींत घालून शुद्ध करणें, त्याचें पोलाद बनविणें, वगैरे कामें इतकीं आश्चर्यकारक आहेत, कीं त्यांची थोडीसुद्धां कल्पना माझ्या या सांगण्यावरून तुम्हांला आली नसेल. परंतु लोखंड हें सोन्यारुप्यापेक्षांहि जास्त उपयोगी आहे; तें जमिनींत कोळसा, माती वगैरेशीं मिसळलेलें असतें; तें शुद्ध करण्याकरितां भट्टींत तापवावें लागतें; इतक्या

गोष्टी जरी तुम्हांला सध्यां समजल्या तरी पुरे होईल. लोखंड व कोळसा हीं एकमेकांत मिसळलेलीं असतात. जेथें लोखंड सांपडतें, तेथेंच कोळसाहि सांपडतो. एवढेंच नव्हे, तर लोखंड व कोळसा यांचें एकमेकावांचून फारच अडतें. कोळसा नसता तर भट्टींत जळण काय घातलें असतें ? व मग लोखंड शुद्ध कसें करतां आलें असतें ? उलट लोखंडाचीं यंत्रें नसतीं, तर कोळसा तरी कसा काढतां आला असता ? आणि म्हणूनच हे दोन्हीहि पदार्थ ज्या देशांत एकत्र सांपडतात, तेच देश व्यापारांत व उद्योगधंद्यांत पुढें येतात.

मौज १४ वी.

समुद्रमंथन.

• एकदा देव व राक्षस यांचेमध्ये 'जास्त बलवान्' कोण ? असा वाद लागला; आणि त्यांनी त्या वादाचा निकाल समुद्र घुसळून लावावयाचा असे ठरविले. समुद्र घुसळीत असतां कौस्तुभमणि, गाय, चंद्र, प्राजक्त, दारू, इ. वस्तु वर आल्या, व त्यांनाच आपण १४ रत्नें असें म्हणतो. वास्तविक पाहतां १४ पैकीं 'कौस्तुभ' मणि एवढेच काय तें खरोखरचें रत्न आहे. बाकी सर्व सावे प्रदार्थच आहेत. तथापि त्यांचा मनुष्याला अतिशय उपयोग होत असल्यामुळे त्यांनाहि आपण रत्नेंच म्हणतो. मुलांनीं, वस्तूचें मोल केवळ त्याच्या शोभेवर नसून त्याच्या उपयोगावरही आहे.

देव व राक्षस यांनीं एकदाच समुद्र घुसळला, व त्यांना १४ रत्नेंही एकदाच मिळालीं. आपण तर तो रोज घुसळत असून त्यांतून हजारां रत्नें बाहेर काढीत आहों. समुद्रांतून निघणारीं तुम्हांला माहीत असलेलीं रत्नें म्हणजे " मोती " व " पोवळी " हीं होत. तुमच्या ६ वीच्या पुस्तकांत या रत्नांविषयीं बरीच माहिती दिली आहे, ती तुम्ही अवश्य वाचा. मोत्यासंबंधीं मुख्यतः एक गोष्ट लक्षांत ठेवावयाची ती ही कीं, मोती हें शिंपल्यांत पडणाऱ्या एका पाण्याच्या थेंबापासून होतें अशी जी आपली जुनी कल्पना ती खरी नसून, तें व त्याचे शिंपले हीं दोन्हीहि कालव प्राण्याच्या पोटांतून निघणाऱ्या रसाचीं बनलीं असतात. अर्थात् या कालव

प्राण्यांना लागणारी हवा, अन्न व पाणी हीं ज्या ठिकाणी मिळतात तेथेच मोतीं सांपडणार हें उघड आहे. आपल्या हिंदुस्थानच्या दक्षिणेस सिलोनचे किनाऱ्यावर, व पश्चिमेस इराणचे आखातांत, तसेंच उत्तर अमेरिका व दक्षिण अमेरिका यांचे दरम्यानचे समुद्रांत, व जपान व ऑस्ट्रेलिया यांचे किनाऱ्यांवर कालवांस लागणाऱ्या सर्व गोष्टी असल्यामुळे तेथे मोतीं फार सांपडतात. मुलांनो, मोतीं काढणें हें अतिशय धोक्याचें आहे. जीव गुदमरण्याच्या भीतीपेक्षांहि समुद्रांत ज्या सुसरी किंवा मगर असतात त्यांचीच भीति पाणवुड्यांना अधिक असते. एकदा का मगरमिठी बसली म्हणजे मग कांहीं सुटण्याची आशा नको !

मोतीं कालव किड्याच्या अंगांतील रसार्ची बनलीं असतात, तर “ पोवळीं ” हीं दुसऱ्या एका प्रकारच्या किड्यांच्या हाडांचीं बनलीं असतात. हाडांचे बरेच ढीग मिळून पोंवळ्याचे खडक बनतात, व खडकांचींच पुढें बेटें बनतात. असले खडक व बेटें ऑस्ट्रेलिया खंडाचे आसपास पॅसिफिक व हिंदी महासागर यांत पुष्कळच आहेत.

“ मोती ” व “ पोवळीं ” हीं रत्नें अतिशय किंमतीचीं असलीं तरी त्यापेक्षां जास्त किंमतीचा समुद्रांत सांपडणारा पदार्थ म्हणजे मासा हा होय. काय ! मोत्यांपेक्षांहि मासा जास्त मौल्यवान्? मुलांनो, आपल्या हिंदुस्थानांत तांदूळ, गहू, ज्वारी वगैरे धान्ये व इतर भाजीपालाहि मुबलक होत असल्यामुळे, हिंदी लोकांचें माशांवांचून फारसें अडत नाहीं हें खरें. तथापि हिंदुस्थानांतहि मासे खाणारे बरेच लोक असून, किनाऱ्याकिनाऱ्यानें राहणाऱ्या लोकांचें मुख्य अन्न तर मासेच आहे. जगांतील लोकांचे जेवणांत मुख्य पोटभरीचे पदार्थ तांदूळ, गहू, ज्वारी, मका, वगैरे धान्याचे

असले तरी त्यांच्या जोडीला मासे व मांस हीं असतातच. परंतु कांहीं देश तर असे आहेत कीं, तेथें तांदूळ, गहू वगैरे धान्ये व मांस यांपैकीं कांहींहि मिळत नसल्यामुळे तेथील लोकांना आपली उपजीविका केवळ माशांवरच करावी लागते. ऊन व पाऊस पुष्कळ, व जमीन साधारण सुपीक असली, म्हणजे तेथें बहुतेक धान्ये होतात; व तेथील लोकांचें मुख्य अन्नहि तेंच असतें. ऊन व पाऊस हीं दोन्हींहि अतिशय, जमीन खोलगट, व हवा दमट असली कीं, तेथें मोठमोठीं जंगले वाढतात; व तेथील लोक जंगलांत राहणाऱ्या मोठमोठ्या प्राण्यांच्या मांसावर आपली उपजीविका करतात. पाऊस फार कमी, व जमीन रेंताड असते, तेथें बारीक गवत फार उगवतें; व अशा गवताचाच गाई, बैल, शेळ्या, मेंढ्या, हरणें, डुकरें, ससे, वगैरे लहान प्राण्यांना उपयोग होत असल्यामुळे, तेथें राहणारे लोक या प्राण्यांच्या मांसाचा उपयोग जास्त करतात. परंतु पृथ्वीवर अगदीं उत्तरेकडे असे कांहीं देश आहेत कीं, जेथें शेतें, जंगलें किंवा कुरणें यांपैकीं कांहींहि नाहीं. अशा देशांतील लोकांना शेजारच्या समुद्रावर सांपडणाऱ्या माशां-शिवाय उपजीविकेचें दुसरें कोणतेंहि साधन नाही !

मुलांनो, माशांच्या असंख्य जातींपैकीं सामन्, हेरिंग्, कॉड, टर्बेट् वगैरे महत्त्वाच्या आहेत. पैकीं सामन् हा दुर्मिळ व महाग असल्यामुळे फक्त श्रीमंत लोकांनाच त्याचा उपयोग होतो. सामान्य लोक हेरिंग्, कॉड वगैरे मासेच फार खातात. आपलेकडे लहान व अशक्त मुलांना कॉडलिब्रर म्हणून जें औषध देतात तें कॉड माशाचेंच असतें.

नद्यांच्या गोड्या पाण्यांतही मासे राहतात; परंतु बहुतेक मासे समुद्रांतच राहात असून त्यांपैकीं कांहीं किनाऱ्यावरच उथळ

पाण्यांत, तर कांहीं खोल पाण्यांत राहतात. उथळ पाण्यांत राहाणारे मासे तेथे वाढणाऱ्या वनस्पतींवर किंवा बारीक किड्यांवर उपजीविका करतात. समुद्राच्या खोल पाण्यांत सूर्यप्रकाश जाऊ शकत नसल्यामुळे, तेथे जिवंत प्राणी किंवा वनस्पती सांपडणे शक्य नसतें; व तेथील मासे तळाशीं बुडून मेललेच प्राणी खातात.

मासे अतीशय अंडी घालतात. काँड मासा तर कधीं कधीं ४० लक्षांपर्यंत अंडी घालतो असें म्हणतात ! परंतु ते पाण्यांतच राहतात, व एकमेकांना खातात म्हणून ठीक आहे; नाहींतर मनुष्याला जमिनीवर राहण्याला जागा व खाण्याला अन्नच मिळालें नसतें ! कांहीं रानटी माणसें माणसांनाच खातात असें सांगतात. मासेहि अशाच प्रकाराचे आपल्याच भाईवंदांना खाणारे दुसरे प्राणी होत ! समुद्राच्या बहुतेक सर्व भागांत मासे मारण्याचा धंदा चालतो. परंतु त्यांतल्यात्यांत उत्तर अमेरिकेंतील सेंट लॉरेन्स नदीच्या मुखाशीं, उत्तर समुद्रांत नॉर्वे देशाचे किनाऱ्यावर व जपान बेटांचे भोंवतीं मच्छेमान्यांचा धंदा फार चालतो. हिंदुस्थानांतही मद्रास, त्रावणकोर, व मुंबई येथील किनाऱ्यांवर मासे बरेच सांपडत असून, तेथेहि मच्छेमारीच्या धंद्याला चांगलें रूप येत चाललें आहे.

मुलांनो मागील एका भागांत मी तुम्हांला मनुष्यानें जमिनीवर चालविलेल्या लुटालुटीविषयीं सांगितलें. मनुष्यानें पाण्यावरही अशाच लुटालूट चालविली आहे. परंतु आपण याला लुटालूट तरी कां म्हणावें ? ज्या ईश्वरानें मनुष्य प्राणी निर्माण केला, त्यानेंच

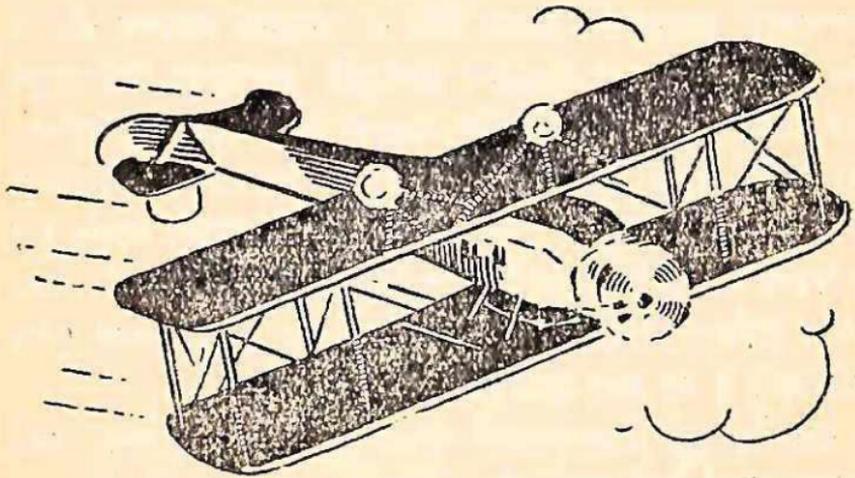
मनुष्याच्या पोटापाण्याची सोय लावण्याकरितां हीं दोन मोठमोठीं कोठारें निर्माण केलीं असून, त्याच्याच इच्छेप्रमाणें मनुष्य तीं कोठारें उपशीत आहे, असेंच आपण कां मानूं नये ? खरोखर ईश्वरी योजना मोठी अगाध आहे !

मौज १५ वी.

आकाशांतिल जहाज.

मुलांनों, तुम्हांला मागील एका गोष्टींत वाळवंटांतील जहाजा-बद्दल सांगितलें आहे. वाळवंट हें समुद्रासारखें खूप लांब रुंद असल्याकारणानें त्यांतून मनुष्याला वाहून नेणाऱ्या उंटालाच आपण जहाज म्हटलें. आकाश हेंही समुद्राप्रमाणेंच-खरें पाहिलें असतां समुद्रापेक्षांही जास्त—जिकडे तिकडे पसरलेलें असल्या-कारणानें, त्यांतून वाहून नेणाऱ्या साधनालाही आपण मजेनें जहाज म्हटलें तर काय बिघडलें ! आकाशांतील जहाजही वाळवंटावरील जहाजाप्रमाणें एखादा प्राणीच असेल काय ? राम रावणाला मारून व सीतेला घेऊन लंकेहून अयोध्येला आले, ते पुष्पक नांवाच्या विमानांतून आले असें तुम्हीं रामायणांत ऐकलें असेल, किंवा भगवान विष्णूही गरुडाच्या पाठीवर बसून आकाशांत इकडे-तिकडे संचार करीत असत असें तुम्हीं पुराणांत ऐकलें असेल. मनुष्यालाही विष्णूप्रमाणेंच गरुडासारख्या एखाद्या पक्षाच्या पाठीवर बसून आकाशांत इकडे तिकडे जातां येतें तर काय मजा झाली असती ! हें काम करण्याकरतां खरोखरचा एकादा गरुड किंवा आणखी एकादा पक्षी जरी अद्यापि मनुष्याला सांपडला नाहीं, तरी त्यानें आपल्या बुद्धीनें एक पक्ष्यासारखें यंत्र बनविलें आहे. पक्ष्याला पंख असतात तसे याही यंत्राला पंखासारखे दोन पंख असतात; त्याला पंखे म्हणतात येवढेंच. जमिनीवरून उडण्याला, हवेंत संथ तरंगण्याला आकाशांत निरनिराळ्या ठिकाणीं खालींवर जाण्याला, किंवा वरून

लमिनीवर एकदम झांप घालण्याचे कामाला पक्ष्याला पखांचा जो उपयोग होतो तसाच उपयोग या यंत्राला त्याच्या पंख्यांचा होतो. पक्ष्याच्या शरीराच्या इतर भागाची जी रचना किंवा जो आकार असतो, तीच रचना व तोच आकार या यंत्राच्या मधल्या भागाचाही असतो.

आकाशातील जहाज.

मुलांनो, या यंत्राला काय म्हणतात ते तुम्हीं आतां तांडलें असेलच. त्याला आपण विमान म्हणतो; परन्तु इतर लोकांनी त्याला 'बलून' किंवा 'झेपेलिन' किंवा 'एअरोप्लेन' किंवा 'एअरशिप' अशीं निरनिराळीं नांवे निरनिराळ्या वेळीं व निरनिराळ्या कारणांनीं दिलीं आहेत. हीं कारणें, किंवा त्या त्या यंत्रांची निरनिराळी रचना मी तुम्हाला सांगत बसत नाहीं. बलून म्हणजे एक प्रकारचा फुगा किंवा बुडबुडा असून त्या नांवावरूनच विमानाच्या मूळच्या आकाराची व रचनेची तुम्हांला थोडीशी

कल्पना येईल. झेपेलिन हे, विमानाच्या मूळच्या रचनेत बरीच सुधारणा करून, नवीन विमान बनविणाऱ्या एका जर्मन मनुष्याचे नांव असून त्याने बनविलेल्या विमानालाही झेपेलिन् असेच नांव मिळाले आहे. एअरशिप या शब्दाचा अर्थ तर 'आकाशातील जहाज' असाच आहे.

पाण्यापेक्षां हलके असणारे पदार्थ पाण्यावर तरंगतात, आपणांला हातापायांचे साहाय्याने पोहतां येते, व पक्ष्यांना पंखांच्या योगाने हवेत उडतां येते, या दोनतीन गोष्टींमुळे मनुष्याला विमानांतून हवेत उडण्याची कल्पना सुचली असावी असे म्हणतात; पाण्यापेक्षां हलके पदार्थ त्याच्यावर तरंगतात. मनुष्य पाण्यांत पोहतांना आपले हातपाय हलवितो, किंवा पक्षीही हवेत उडतांना आपले पंख हलवितात; या गोष्टी लक्षांत घेऊनच विमानाची रचना केली आहे. विमान हवेपेक्षां हलके केले आहे व त्याला पंखासारखी युक्ति केली आहे हे मी मागे सांगितले आहे.

मुलांनी, खुद्द विमानासंबंधीं यापेक्षां जास्त स्पष्ट कल्पना मला तुम्हांला आतां देतां यावयाची नाही. ती तुम्हांला पुढे होईलच. परन्तु विमानांतून जाणे येणे सध्यापेक्षां जास्त विनोदक्याचे होऊन त्यांचा सर्रास उपयोग होऊं लागला म्हणजे त्यांचा किती उपयोग होईल याची कल्पना तुम्हाला आतांसुद्धां येईल. विमानांतून जाण्यायेण्याचे प्रयत्न आज जवळ जवळ पन्नास वर्षे होत असून, त्यांचा सर्रास उपयोग करण्यासारखी स्थिति आतां कोठें येत चालली आहे. इंग्लंड व हिंदुस्थान ह्यांचे दरम्यान पत्रांची नेआण करण्याच्या कामाला नुकतीच सुरवात झाली असून आतां कांहीं कांहीं प्रवाशीही विमानांतून इकडे तिकडे जाऊं येऊं लागले आहेत; परन्तु विमानाचा हा मार्गही पूर्णपणे सुरक्षित झालेला नाही.

महिन्या दोन महिन्यांनीं एखादें विमान तरी फुटल्याची किंवा खालीं आल्याची किंवा पेटून जळाल्याची बातमी येतच असते; परन्तु असे अपघात घडले म्हणून इंग्लिश लोक थोडेच माघार घेणार आहेत ! जमिनीवरून आगगाडी सुरू करतांना किंवा समुद्रांतून बोटी चालू करीत असतांना हजारों माणसें मेळीं. परन्तु शेवटीं त्यांनीं या दोन्ही मार्गांतले धोके काढून टाकून ते पूर्णपणें सुरक्षित केलेच कीं नाहीं ! हवेंतील मार्गांचेही असेंच होईल. आणखी कांहीं दिवस कदाचित आणखी कांहीं अपघात होतील, परन्तु थोड्यांच दिवसांत विमानानें जाणें येणें हें आगगाडीनें किंवा आगबोटीनें जाण्यायेण्याइतकेंच बिनधोक्याचें होईल; आणि असें झालें म्हणजे आपणांस त्याचा खरा फायदा दिसून येईल. हल्लींपेक्षां प्रवास कितीतरी पटीनें कमी खर्चाचा, कमी वेळाचा व कमी त्रासाचा होईल. हल्लींच विलायतचीं पत्रें विमानांतून अवघ्या आठ दिवसांत येत असल्याचें तुम्हीं ऐकलें असेल. कोठें तीन आठवडे व कोठें आठ दिवस ! पत्राप्रमाणेंच आतां लोकही विमानांतून येऊं जाऊं लागले असून त्यांचें हिंदुस्थानांतील चढा-उतरावयाचें मुख्य स्टेशन कराची येथें आहे.

मुलांनो, माझे मला कांहीं सांगतां यावयाचें नाहीं, पण तुमच्या पैकीं कांहींजण तरी मोठेपणीं विमानांतून प्रवास कराल हें खास. हल्लीं कांहीं श्रीमंत माणसांच्या जशा स्वतःच्या मोटारी असतात त्याप्रमाणेंच पुढें श्रीमंत माणसें आपल्या स्वतःचीं विमानें ठेवतील व मग ते मनांत आणतील तिकडे थोडक्या वेळांत जाऊं शकतील. पुण्यांतील श्रीमंत मनुष्य आपल्या विमानांतून बसून सकाळीं निघेल, दहा वाजतां काशीस जाऊन गंगास्नान करील, काशीविश्वेश्वराचें दर्शन घेईल, तेथें जेवील व सुमारे चार वाजतां दुपारीं घरीं परत येईल !

सध्यां विलायतेत श्रीमंत लोक स्वतांचीं विमानें ठेवून याप्रमाणें वाटेल तितके लांब जातात.

हल्लींच कावाली म्हणून मुंबईचे एक गुजराथी गृहस्थ आहेत, त्यांनीं स्वतःचेच विमानांतून हिंदुस्थानांत येण्याचा हिऱ्या केला. त्यांचेहि विमान मध्यंतरींच नादुरुस्त होऊन त्यांना एका ओसाड जागीं उतरावें लागलें, व तेथें ते आजारी पडल्यामुळें त्यांना आपल्याच विमानांतून थेट येतां आलें नाहीं. परंतु त्यांनीं पुन्हां स्वतःच्या विमानांतून जाण्याचा वेत केला आहे असें ऐकतों. भले शाबास !

मुलांनो, तुमच्या संबंध वर्गाला पृथ्वीवरून विमानांतून हिंडवून आणलें तर काय मजा होईल नाहीं ? पृथ्वीवरील सगळ्या गोष्टी तुम्हांला प्रत्यक्ष दिसतील, आणि मग तुम्हाला देशांची किंवा शहरांचीं वर्णनें आतांप्रमाणें लोकांच्या तोंडून ऐकण्याचा किंवा पुस्तकांतून वाचण्याचा प्रसंग येणार नाहीं. आतांच या विमानांमुळें पृथ्वीवरील निरनिराळ्या भागांचे किंवा शहरांचे उंचावरून फोटो घेतां येत असल्यामुळें त्या त्या ठिकाणांची किती तरी चांगली कल्पना आपणाला येऊं लागली आहे ? लढाईच्या दिवसांत तर विमानांचा किती तरी उपयोग होईल ! कितीहि उंच तट किंवा रंद खंदक असेनात, विमानापुढें त्यांचें कांहीं चालावयाचें नाहीं. विमानांतून एक बाँबगोळा खालीं टाकावयाचा अवकाश कीं—पण आतां जगांत लढाया करावयाच्या नाहींत, सर्वांनीं शांततेनें नांदावयाचें असें इंग्लंडचे मुख्य प्रधान, अमेरिकेचे प्रेसिडेंट व इतर प्रमुख राष्ट्रांचे मुख्य मुख्य लोक यांचें ठरलें असल्यामुळें लढाईचे कामीं विमानांचा किती उपयोग होईल याचा विचार करण्याचें कारणच नाहीं.

शेवट

मुलांनो, माझ्या या गोष्टी तुम्ही वाचीत असतांना तुम्हीं मजबरोबर सर्व जगभर प्रवास केला. प्रथम आपण हिंदुस्थानांतील लेणीं पाहिलीं. नंतर आपल्या देशाच्या पश्चिमेस असलेल्या अरबस्थान देशांत मीं तुम्हांस नेले. तेथील उंट आपण पाहिले; नंतर अरबस्तानचे पश्चिमेकडील इजिप्त देशांत आपण गेलों. तेथील मनोरे पाहून आपणांस फार आनंद झाला. यानंतर आपण इजिप्तच्या दक्षिणेस असणाऱ्या कांगो नांवाच्या नदीच्या दाट अरण्यांत गेलों व तेथील बुटक्या व खुज्या लोकांची ओळख करून घेतली. यानंतर आफ्रिका खंडांतून आपण उत्तरेकडे वळलों व विलायतेला गेलों. तेथील राजधानीचें अफाट शहर लंडन हें आपण पाहिलें व तेथील ट्यूबच्या आगगाडींत बसून जमिनीखालून आपण प्रवास केला. एथें आपण फार वेळ थांबलों नाहीं. युरोप-खंड सोडून आपण पश्चिमेकडे गेलों व अमेरिका खंडांत शिरलों. अमेरिकेंतील उंच उंच इमारती, तेलाच्या खाणी, पावसाचीं झाडें वगैरे गोष्टी पाहून आपणांस फार मौज वाटली. नंतर आपण अमेरिका खंडाच्या उत्तरेस असणाऱ्या एस्किमो लोकांच्या भेटीस गेलों व त्यांच्या बर्फाच्या घरांत थोडा वेळ राहून अमेरिका खंडास रामराम ठोकला. मग समुद्र ओलांडून आपण जपान देशांत शिरलों. तेथील माणसाच्या गाड्या पाहून जपानच्या पश्चिमेला असणाऱ्या चीन देशांत आपण प्रवास केला व चीनची अजस्र भित्त पाहून तो देश सोडला. नंतर दक्षिणेस लांब असलेल्या ऑस्ट्रेलिया खंडांत आपण शिरलों व तेथील कांगारू नांवाचे

चमत्कारिक प्राणी आपण पाहिले. नंतर पुन्हां आपल्या देशाकडे वळून आपण आपला प्रवास पुरा केला. अशा प्रकारे आपण पृथ्वीभोंवतीं एक पूर्ण प्रदक्षिणा केली.

या निरनिराळ्या मौजा पाहतांना आपण आशिया, आफ्रिका, युरोप, अमेरिका, ऑस्ट्रेलिया अशा पांच खंडांत गेलों होतो. पैकीं अमेरिका खंड येवढें मोठें आहे कीं, त्याचे दोन भाग करून उत्तरेकडील भागाला उत्तर अमेरिका, व दक्षिणेकडील भागाला दक्षिण अमेरिका असें म्हणण्याचा व हीं दोन स्वतंत्र खंडे आहेत असें मानण्याचा प्रघात आहे. तसेंच या खंडांत जातांना आपल्याला निरनिराळे समुद्र ओलांडावे लागले. प्रथम आपण आपला हिंदी महासागर ओलांडून भूमध्य समुद्रांत शिरलों. त्याच्याच दक्षिण व उत्तर किनाऱ्यांवर आफ्रिका व युरोप हीं खंडे आहेत. युरोपहून अमेरिकेंत जाण्याकरितां आपण अंटलांटिक नांवाचा समुद्र ओलांडला; व अमेरिका खंडांतील निरनिराळ्या मौजा पाहून आपण जपानांतील रिक्षा व ऑस्ट्रेलियांतील कांगारू पाहण्याकरितां पॅसिफिक नांवाचा अतिशय मोठा समुद्र ओलांडला. या फार मोठ्या समुद्राशिवाय पृथ्वीच्या उत्तर व दक्षिण टोंकांस आणखीहि दोन मोठे समुद्र आहेत. त्यांचीं आर्टिक व अंटार्क्टिक महासागर अशीं नांवे आहेत. एस्किमो लोकांचीं बर्फाचीं घरे या आर्टिक महासागराच्या किनाऱ्यावरच असतात. हीं सर्व खंडे, त्यांतील महत्वाचे देश व निरनिराळे समुद्र या गोष्टी तुम्हांला सुरवातीच्या नकाशांत दाखविलेल्या दिसतील. मुलांनो, या सहा खंडांच्या मानानें हे सहा महासागर किती तरी मोठे आहेत ! आणि म्हणूनच संबंध पाणी हें संबंध जमिनीच्या ३ पट आहे असें म्हणतात. आतां मोठमोठ्या आगबोटी झाल्यामुळे व समुद्रांतून

जाण्यायेण्याचे रस्ते आतां सर्वांना माहित झाल्यामुळे पृथ्वी प्रद-
क्षिणा करणें आतां फारसें शक्याचें राहिलें नाहीं. परंतु ज्यावेळीं
आगबोटी नव्हत्या, व रस्त्यांसंबंधीं कांहींहि माहिती नव्हती अशा
वेळीं, आपल्या लहान लहान जहाजांत वसून पर्वतासारख्या मोठ्या
लाटांशीं व वादळांशीं लढून नवीन नवीन देश ज्यांमीं शोधून काढले
अशा वास्को-ड-गामा, कोलंबस यांसारख्या धाडसी लोकांच्या धैर्याची
जितकी तारीफ करावी तितकी थोडीच आहे. मुलांनो, या धाडसी
लोकांच्या अद्भुत कथा फार गोड आहेत, त्या तुम्ही अवश्य वाचा.

मुलांनो, सर्व जगाचा प्रवास करून आपण थकलों आहों. प्रवासा-
नंतर विसावा हा अवश्य पाहिजे. तो आतां आपण घेऊं या. जातां
जातां तुम्हांला एक गोष्ट मला सांगावयाची आहे. ती तुम्ही अवश्य
लक्षात ठेवा. तुम्ही प्रवासवर्णनें व भूगोलविषयींच्या गोष्टी लक्षपूर्वक
वाचीत जा म्हणजे तुम्हांला भूगोल विषय चांगला समजेल. जा आतां
तुम्ही विश्रांति घ्या. कांहीं दिवसांनीं तुम्हांला आणखी एकदा
प्रवासास नेण्याचें मी तुम्हांला वचन देतो व तुमची रजा घेतों.

लेखकः—] आमची दिवाळी [प्रस्तावनालेखकः—
ना. म. पटवर्धन.] प्रो. वा. म. जोशी

(एक भौगोलिक गोष्ट)

किंमत ६ आणे.

शाळाखात्याकडून बक्षीस व लायब्रर्यांकरितां मंजूर; कांहीं निवडक
अभिप्रायांपैकी कांहीं निवडक भागः—

प्रो. वा. म. जोशीः—“ दिवाळी दसरा वगैरे आनंदोत्सव साजरे
करण्याचा स्वरा मार्ग या लहानशा पण सुंदर गोष्टीवरून लहानांनाच नव्हे,
तर मोठ्यांनाही समजण्यासारखा आहे. ”

प्रो. म. रा. परांजपेः—“ पुनः पुनः वाचावेसें वाटणें हें उत्तम
पुस्तकाचें लक्षण मानलें तर प्रि. पटवर्धनांच्या ‘ दिवाळी ’ला अभिप्रायाची
जरूरी नाही. ‘ आमची दिवाळी ’ मुलांचे हातांत पडली तर ती पुनः कपा-
टांत येण्याची आशा नको. कारण ती अनेकदां वाचल्यावरही पुनः पुनः
वाचावीशी वाटते. ”

ज्ञानप्रकाशः—[२१।३।३०] “ या ७५ पानांचे पुस्तकांत सहज
गप्पा मारतां मारतां अनेक वस्तूंसंबंधानें व प्रदेशांसंबंधानें जी मनोरंजक
व उपयुक्त माहिती दिली आहे, ती कदाचित् शेंकडों पानांचें आणि याच
विषयास वाहिलेलें असें पुस्तक वाचूनही मिळणार नाही. ”

केसरीः—[२१।३।३०] “ त्यांच्या संभाषणांत इंग्लंड, अमेरिका,
जपान, जर्मनी, ईजिप्त या देशांतील विविध माहिती प्रसंगानुरोधानें आली
आहे, व ती मनोरंजक अशा सोप्या रीतीनें आणि त्यांच्या चिकित्सक
बुद्धीचा विकास होईल अशा रीतीनें मांडिली आहे. मराठी भाषेत या पद्ध-
तीचें बालवाङ्मय ज्यास्त ज्यास्त निपजावयास पाहिजे. ”